

บทที่ 2

แนวคิด ทฤษฎีและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การพึ่งตนเอง ได้มีมาตั้งแต่ชาวบ้านเริ่มก่อตัว อาศัยอยู่ร่วมกันมานานตั้งแต่อดีต ซึ่งคนในชุมชนต่างอยู่ด้วยการอาศัยทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน ช่วยเหลือกันเพื่อให้อยู่รอด ซึ่งถือเป็นพฤติกรรมที่ติดตัวมาและปฏิบัติกันมานาน โดยถือเป็นแนวปฏิบัติที่ไม่มีรูปแบบ ไม่มีทฤษฎีรองรับเมื่อเปรียบเทียบกับผลการศึกษาและวิจัยของนักวิชาการต่าง ๆ จึงเกิดแนวคิดและมุมมองเป็นแนวทางการพัฒนาแบบพึ่งตนเองสำหรับชุมชน ซึ่งในการศึกษาวิจัยเรื่อง การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง: ศึกษากรณี แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ในครั้งนี้ เป็นการศึกษาถึงลักษณะการพัฒนาแบบพึ่งตนเองของชุมชน โดยผู้วิจัยได้กล่าวถึง ผลกระทบจากนโยบายของรัฐ ที่ส่งผลต่อวิถีการดำรงชีวิต การผลิตทางการเกษตร การรุกเข้ามาบุกเบิก ถากถางพื้นที่ป่าต้นน้ำเพื่อเปิดพื้นที่การเกษตรกรรมและที่อยู่อาศัย ซึ่งผู้วิจัยจะกล่าวถึงความหมายของแนวคิดที่นำมาศึกษา โดยจะยึดผลการศึกษาของนักวิชาการและนักพัฒนาเป็นแนวทางในการศึกษาทั้งนี้ ได้ทำการ ค้นคว้าเอกสารต่าง ๆ พร้อมด้วยงานวิจัยที่เกี่ยวข้องตามหัวข้อต่อไปนี้

1. แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง
2. แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น
3. แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง
4. แนวคิดเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน
5. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน
6. ทฤษฎีการสร้างความทันสมัย
7. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเอง

แนวคิดหรือมโนทัศน์ของการพึ่งตนเอง (self-reliance) ในปัจจุบันได้เพิ่มความสำคัญมากขึ้นในทางปฏิบัติเสมือนหนึ่งเป็นยุทธศาสตร์ของการพัฒนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในประเทศโลกที่สามนั้น หมายความว่าแต่ละประเทศเหล่านั้นจะต้องใช้ประโยชน์อย่างเต็มที่จากทรัพยากรต่าง ๆ เช่น ทรัพยากรมนุษย์ ทรัพยากรธรรมชาติ และทรัพยากรด้านการเงิน (financial resources) โดยมีการควบคุมจากแหล่งอำนาจภายนอกให้น้อยที่สุด ภารบรรลุเป้าหมายดังกล่าวจึงขึ้นอยู่กับความสามารถของประชาชนที่จะทำในสิ่งที่พวกเขาพึงพอใจเพื่อเร่งแก้ปัญหาเหล่านั้น และพัฒนาตัวเองตามแนวทางที่ทรัพยากรซึ่งพวกเขาพอหาได้ เร่งให้มีการลดการเอารัดเอาเปรียบ (exploitation) และพึ่งพาภายนอกให้น้อยที่สุด การพึ่งตนเองของประชาชนจึงเป็นองค์ประกอบสำคัญของแต่ละประเทศที่จะปรับเป้าหมายของตัวเองให้สามารถยืนขึ้นได้อย่างภาคภูมิใจ

แนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองเริ่มเป็นที่รู้จักอย่างแพร่หลายในวงวิชาการและการพัฒนา ทั้งช่วงก่อนและหลังทศวรรษ 1970 ทั้งนี้ เมื่อย้อนกลับไปประเทศจีนในปี ค.ศ. 1945 ก็ได้ปรากฏแนวคิดนี้เกิดขึ้นในคำปราศรัยของประธานาธิบดี เหมา เจ๋อ ตุง ที่ได้กล่าวถึงการพึ่งตนเองในลักษณะว่าชุมชนจะต้องมีความคิดความพยายามด้วยตนเอง คือต้องขยันทำงานอยู่ตลอดเวลา โดยไม่ต้องไปพึ่งคนอื่น ซึ่งถือได้ว่าเป็นนโยบายของประเทศจีนในขณะนั้นที่สามารถประยุกต์ใช้ได้กับชุมชน

นอกจากแนวความคิดของ เหมา เจ๋อ ตุง แล้ว ในช่วงต่อมาก็มีนักคิดที่โดดเด่นอีกท่านหนึ่ง คือ มหาตมะ คานธี (Mahatma Gandhi) ท่านได้เสนอแนวคิด “สวราช” และ “สวเทสี” ขึ้น โดยถือเป็นหลักสำคัญในการพัฒนาชุมชนหมู่บ้าน โดยแนวคิด “สวราช” (Swaraj) หมายถึง หมู่บ้านที่ปกครองตนเองที่เป็นชุมชนขนาดเล็ก มีการกระจายอำนาจจากผู้นำซึ่งเป็นการช่วยเหลือกันในหมู่บ้าน ทั้งการพัฒนาถนนหนทาง พัฒนาบ่อน้ำ โดยสามารถพึ่งตนเองทั้งในเรื่องของปัจจัยพื้นฐานในการดำรงชีวิต และพึ่งพากันในเรื่องอื่น ๆ ที่ถือว่ามีความจำเป็นที่จะต้องช่วยเหลือกันและกัน

ส่วนหลัก “สวเทสี” หมายถึง หลักของการพึ่งตนเอง นั่นคือ คานธี มองความสามารถและความต้องการของคนคนหนึ่ง นอกจากจะเลี้ยงชีพด้วยการใช้แรงงานของตนแล้ว

ควรจะต้องร่วมใช้แรงงานกับเพื่อนบ้านด้วย และถ้าหากพึ่งตนเองไม่ได้ ก็จะถูกเอารัดเอาเปรียบและเราก็จะเอาเปรียบคนอื่น และคานธียังกล่าวถึง การใช้แรงงานของคนเพื่อผลิตสิ่งที่เราบริโภค ซึ่งจะช่วยให้เราแยกแยะได้ถึงความเป็นและไม่จำเป็นต่อชีวิตที่จะไม่เอารัดเอาเปรียบกัน ไม่มีการเบียดเบียนซึ่งกันและกัน ไม่ทำร้ายเพื่อนบ้าน มีปัญหา น้อย และเป็นการดำรงชีวิตที่แสวงหาปัจจัย 4 ด้วยตนเอง (วิชัย รูปจำดี และสังคม คุณคณากรสกุล, 2546, หน้า 11)

ในประเทศไทยแนวคิดเกี่ยวกับการพึ่งตนเองเกิดขึ้นราวปี 2525 ในช่วงนั้น ประเทศไทยได้ใช้แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติฉบับที่ 5 ปี 2525-2529 โดยให้ความสนใจในเรื่องของการพึ่งตนเองของบุคคล เสมือนหนึ่ง เป็นวิธีการยกระดับมาตรฐานการดำรงชีวิต (living standards) เหมือนกับการยังชีพของคนจนในชนบท นอกจากนั้นแล้วในคนไทยด้วยกันคำว่า “การพึ่งตนเอง” ยังมีคำสอนในพุทธศาสนา อุตตahi อุตตโน นาโถ ซึ่งหมายถึง “ตนเป็นที่พึ่งของตน”

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงมีพระราชดำริเพื่อการพึ่งตนเองมาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2517 โดยทรงเน้นให้ประชาชนชาวไทยสามารถพึ่งตนเองและช่วยเหลือตนเองเป็นหลัก สำคัญ และมีพระราชประสงค์เป็นประการแรก คือ การทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งตนเองได้ในด้านอาหารก่อนเป็นอันดับแรก เช่น ข้าว พืชผัก ผลไม้ ฯลฯ โดยแนวพระราชดำริที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ การที่ทรงพยายามเน้นมิให้เกษตรกรพึ่งพาอยู่กับพืชเกษตรแต่เพียงอย่างเดียว เพราะมีความเสี่ยงที่จะเกิดความเสียหายสูง เนื่องจากความแปรปรวนของราคา และความไม่แน่นอนของธรรมชาติ ทางออกก็คือ นอกจากจะปลูกพืชหลายชนิด แล้วเกษตรกรควรที่จะมีรายได้เพิ่มขึ้นนอกเหนือไปจากการทำเกษตร ควรมีการดำเนินกิจกรรม หรือส่งเสริมให้เกษตรกรทำอุตสาหกรรมในครัวเรือน ดังนั้นเพื่อให้เข้าใจและทราบถึงแนวคิดการพึ่งตนเอง ผู้วิจัยจึงเสนอสาระสำคัญไว้ดังนี้

ความหมายและลักษณะของการพึ่งตนเอง

การค้นหาคำหมายของคำว่า การพึ่งตนเอง พบว่า มีผู้รู้จำนวนมากได้ให้คำจำกัดความไว้หลายมิติด้วยกัน สามารถประมวลได้เบื้องต้น ดังนี้

มหาตมะ คานธี (อ้างถึงใน วิชัย รูปขำดี และสังคม คุณคณากรสกุล, 2546, หน้า 14) ได้ชี้ว่า การพึ่งตนเอง คือ ความตระหนักถึงพลังของตนเอง ซึ่งมีนัยยะถึงความสามารถที่จะตัด สิ้นใจอย่างอิสระและควบคุมเหนือความสัมพันธ์ต่าง ๆ จากภายนอก

Rousseau (อ้างถึงใน วิชัย รูปขำดี และสังคม คุณคณากรสกุล, 2546, หน้า 14) กล่าวถึงการพึ่งตนเองว่า คือ การรวมตัวอย่างเท่าเทียม ต่อต้านการครอบงำจากต่างประเทศ การมีจิตใจรักชาติของพลเมืองทั้งหมด มีสถาบันทางประชาธิปไตยต่าง ๆ มีระบบการจัดการทางทหาร และความเพียงพอทางเศรษฐกิจของตนเอง

กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2530, หน้า 4) ได้แบ่งระดับการให้ความหมายการพึ่งตนเองออกเป็น 2 ส่วน คือ

1. การพึ่งตนเองในปัจเจกบุคคล หมายถึง กิจกรรมทั้งหลายที่กระทำโดยปัจเจกและครัวเรือน เพื่อบรรลุการมีหลักประกันของการดำรงชีพของเขา
2. การพึ่งตนเองในเชิงกลุ่ม หมายถึง สังคม (กลุ่ม) มีการจัดระบบเพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนเอง ด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเอง ด้วยความร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ในสถานการณ์เดียวกัน ทั้งนี้การพึ่งตนเองที่แท้จริงต้องรวมความถึงว่า กลุ่มนั้นมีอิสระในการตั้งเป้าหมาย และมีอิสระในการดำเนินการให้บรรลุเป้าหมายโดยอาศัยความพยายามและกำลังของคน

อภิชาติ ทองอยู่ และคณะ (อ้างถึงใน วิชัย รูปขำดี และสังคม คุณคณากรสกุล, 2546, หน้า 15) ได้แบ่งขอบเขตการพึ่งตนเองเป็น 2 ลักษณะที่เกี่ยวข้องกัน คือ การพึ่งตนเองทางกายภาพ ได้แก่ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและการปกครอง ตลอดจนการจัดความสัมพันธ์ทางสังคมแบบแผนของตัวเอง ซึ่งเป็นการผลิตเพื่อบริโภคเป็นหลัก โดยสัมพันธ์กับส่วนที่สอง คือ การพึ่งตนเองทางวัฒนธรรม ความเชื่อ สติปัญญา และอำนาจการตัดสินใจ ซึ่งมีผลต่อกันทั้งสองด้าน การพึ่งตนเองดังกล่าวมิใช่การปิดตัวเองและโดดเดี่ยวตัวเองออกจากสังคมทั่วไป อย่างไรก็ตามเมื่อมองในมิติของหมู่บ้านพึ่งตนเองมีความหมายว่าเป็นสังคมที่มีแบบแผนทางวัฒนธรรมและการผลิตของตัวเอง มีการผลิตเพื่อการบริโภคเป็นหลัก มีศักยภาพที่ดำเนินการตามรากฐานทางวัฒนธรรมของตัวเองสูง ขณะเดียวกันก็มีการช่วยเหลือเกื้อกูลระหว่างกันทั้งภายในหมู่บ้านและภายนอกหมู่บ้าน โดยสามารถดำรงความเป็นตัวเองที่สืบทอดวิธีการพึ่งตนเองไว้ได้ทั้งสองด้าน

สำนักงานคณะกรรมการวิจัยแห่งชาติ
ห้องสมุดงานวิจัย
วันที่..... - 3 ก.ย. 2555.....
เลขทะเบียน..... 246192.....
เลขเรียกหนังสือ.....

วิวัฒน์ชัย อัครากร (อ้างถึงใน มานะ ชนะบุญ, 2547, หน้า 25) กล่าวว่า การพึ่งตนเอง หมายถึง สถานการณ์ที่ชุมชนหรือสังคมมีระบบการผลิตแบบพึ่งตนเอง มีความคิด ความเชื่อ จิตสำนึกแบบพึ่งตนเอง รวมทั้งมีการปฏิบัติที่เป็นจริงในอันที่จะ พัฒนาชุมชนของตนเพื่อขึ้นอยู่กับตนเอง โดยมุ่งรับใช้ผลประโยชน์และความจำเป็น ของชุมชนของคนส่วนใหญ่ในชุมชน

ฉัตรทิพย์ นาถสุภา (2529, หน้า 94-95) กล่าวว่า การพึ่งตนเอง หมายถึง การรวมกลุ่มกันเป็นชุมชนของชาวบ้านในการทำกิจกรรมร่วมกัน มีการช่วยเหลือกัน แบ่งปันซึ่งกันและกัน และมีจิตสำนึกที่จะร่วมกัน โดยสมัครใจซึ่งมิใช่การถูกบังคับ

อรทัย อาจอ่ำ (2531, หน้า 20) ได้ให้ความหมายว่าการพึ่งตนเอง หมายถึง กลุ่มหรือสังคมที่มีการจัดระบบ เพื่อให้ประชาชนสามารถดำเนินการตอบสนองความต้องการของตนด้วยวิธีการช่วยเหลือตนเอง ด้วยความร่วมมือกับคนอื่นที่อยู่ใน สถานการณ์เดียวกัน

เสาวภา เดชาภิรมย์ (2544, หน้า 4) ได้ให้ความหมายว่าการพึ่งตนเอง หมายถึง ความสามารถในการดำรงตนอยู่ได้อย่างอิสระ มั่นคงสมบูรณ์ การพึ่งตนเองได้นั้น มิได้ ทั้งระดับปัจเจกชนและชุมชน คำว่าปัจเจกชนพึ่งตนเอง หมายถึง การที่บุคคลที่ดำรงตน อยู่ได้อย่างอิสระ เช่น สามารถแยกตัวออกมาอยู่ต่างหากจากพ่อแม่ มีความมั่นคงในชีวิต สามารถเลี้ยงตนเองได้ ตัดสินใจเรื่องสำคัญ ๆ ได้เอง หรือสามารถขอคำแนะนำมา ประกอบการตัดสินใจของตน

โอวาท สุทธนารักษ์ (2529, หน้า 4) ได้ให้ความหมายการพึ่งตนเองไว้ว่า การพึ่งตนเอง หมายถึง การพึ่งตนเองและพึ่งคนอื่นด้วยในเวลาเดียวกัน ซึ่งจะเป็น ลักษณะการพึ่งพาอาศัยกัน หรือช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกัน โดยจะมีเงื่อนไขที่จำเป็นที่ เกี่ยวต่อการพึ่งตนเอง คือ การรวมกลุ่มเพื่อให้เกิดการปลูกจิตสำนึกอย่างต่อเนื่อง เป็นต้น

พลาพรรณ คำพรรณ และมนตรี เกิดมีมูล (2545, หน้า 261) ได้ให้ความหมาย ของการพึ่งตนเอง โดยสรุปไว้ว่า การพึ่งตนเอง หมายถึง การรวมตัวของคนในชุมชน เพื่อจัดระบบของชุมชนใหม่ ให้สามารถตอบสนองต่อความต้องการของคนในชุมชนนั้นได้ ซึ่งการจัดระบบใหม่นี้ หมายถึง การจัดระบบการผลิต เพื่อการบริโภคเป็นหลักและ

สร้างความสัมพันธ์ทางสังคมให้มีลักษณะช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันภายในและ
ภายนอกชุมชน

สุพรรณิ ไชยอำพร และสนิธิ สมัครงการ (2542, หน้า 34-35) กล่าวว่า การพึ่งตนเอง
คือ การมีเสรีภาพเต็มทีในการทำกิจกรรมของตนเอง โดยตนเอง และชาวบ้านสามารถ
กำหนดชะตากรรมของตนเองจากภายในชุมชนเอง มากกว่าที่จะถูกกำหนดจากพลัง
ภายนอก การพึ่งตนเองจะต้องพิจารณาในประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น คือ

1. คุณภาพเฉพาะตัว (self quality) ความพยายามพึ่งตนเองจะเข้มแข็งได้ต่อเมื่อ
ชาวบ้านในชุมชนมีอิสรภาพมีความเสมอภาค ความเป็นไทย ศักดิ์ศรี และคำนึงถึง
ความเจริญก้าวหน้าได้ด้วยตนเอง

2. มีการกระทำอย่างต่อเนื่องหรือมีความเป็นกระบวนการ (continuing action or
process) ทั้งในด้านความคิด และการตัดสินใจ กระบวนการพึ่งตนเองที่แตกต่างกันไป
ตามลักษณะเฉพาะของแต่ละประเทศ

ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, กาญจนา แก้วเทพ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ (2543, หน้า
189, 192) กล่าวว่า การพัฒนาที่มีลักษณะพึ่งตนเอง หมายความว่า สังคมแต่ละสังคมจะต้อง
พึ่งพาความแข็งแกร่ง และทรัพยากรของตนเองเป็นหลัก ไม่ว่าจะเป็พลังงานของคน
ทรัพยากรธรรมชาติ ทรัพยากรทางวัฒนธรรม ซึ่งการพึ่งตนเองเป็นเรื่องของส่วนรวม
และมีการสร้างสรรค์ชุมชนให้พื้นฐานเข้มแข็ง ดังนั้นเป้าหมายสำคัญของการพึ่งตนเอง
คือ ประชาชนจะต้องมองดูตนเองก่อน หรือตระหนักถึงศักยภาพและขีดความสามารถ
ของตนเองเป็นสำคัญ

สภาคาทอลิกแห่งประเทศไทยเพื่อการพัฒนา (2533, หน้า 25) ได้กล่าวถึงลักษณะ
ของชุมชนที่จะต้องพึ่งตนเองเป็นพื้นฐานเบื้องต้น โดยต้องอาศัยความร่วมมือจากภายใน
นอกชุมชนบางส่วนดังนี้

1. ต้องมีบุคลากรในชุมชน
2. ในชุมชนต้องมีความสัมพันธ์อันดีต่อกัน
3. ต้องมีสถาบันที่ทำหน้าที่เอื้อต่อชีวิตชุมชน

และยังได้เสนอตัวบ่งชี้ที่เป็นเงื่อนไขเอื้ออำนวยให้ชุมชนดำรงอยู่ได้โดย

1. มีแรงเกาะเกี่ยวภายใน หรือต้องมีความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคล ต้องมีสถาบันคอยสร้างความสัมพันธ์ให้เกิดขึ้นตลอดเวลา
2. จะต้องมีความเพียงพอในแง่ปัจจัยดำรงชีวิต กล่าวคือ ในพื้นที่ชุมชนนั้น ต้องมีความอุดมสมบูรณ์ของทรัพยากรเพียงพอที่ชาวบ้านจะทำการผลิต หรือมีการสร้างงานที่ทำให้บุคคลสามารถดำรงชีวิตอยู่ได้ โดยไม่ต้องถูกบีบบังคับ
3. ลักษณะการจัดการภายในชุมชนและการตัดสินใจจะต้องมีความเป็นอิสระ เป็นต้น

ฉะนั้นผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า การพึ่งตนเอง คือ การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจและการปกครอง การพึ่งตนเองทางวัฒนธรรมและความเชื่อ ทั้งนี้เพราะการพึ่งตนเองไม่ได้เป็นการปิดกั้นชุมชน หรือเป็นการสร้างระบบปิด หากแต่เป็นการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างชุมชนกับภายนอกชุมชน โดยที่ชุมชนจะเน้นการใช้ศักยภาพของชุมชนที่ได้รับ การสืบทอดมาอย่างช้านาน และได้มีการคิดค้นดัดแปลงจากการเรียนรู้ในการแก้ไขปัญหาของตนเอง

องค์ประกอบของการพึ่งตนเอง

การจำแนกองค์ประกอบของการพึ่งตนเอง เป็นการพิจารณาที่ระบบย่อยและความสัมพันธ์ขององค์ประกอบ ซึ่งผู้รู้จำนวนหนึ่งได้จำแนกองค์ประกอบของการพึ่งตนเองไว้ดังนี้

สัญญา สัญญาวิวัฒน์ (2536, หน้า 67-72) ได้ชี้ว่าการพึ่งตนเอง จะต้องมีการพึ่งตนเองที่ 5 ด้านด้วยกัน คือ

1. พึ่งตนเองได้ทางเทคโนโลยี (technology) หมายถึง การมีปริมาณและคุณภาพของเทคโนโลยีทางวัตถุ เช่น เครื่องมือ เครื่องจักร และเทคโนโลยีทางสังคม เช่น การรู้จักวาง โครงการ การจัดการ การมีมนุษยสัมพันธ์ การรู้จักการใช้อย่างมีประสิทธิภาพ และการบำรุง รักษาให้คงสภาพคืออยู่เสมอ รวมถึงของใหม่และภูมิปัญญาดั้งเดิมของท้องถิ่นด้วย

2. พึ่งตนเองได้ทางเศรษฐกิจ (economics) หมายถึง ความสามารถดำรงชีวิตทางเศรษฐกิจที่มีความมั่นคง สมบูรณ์พูนสุขพอควร หรือหากมองในแง่ความสมดุลระหว่างอุปสงค์และอุปทาน จุดสมดุลจะต้องสูงพอสมควร
3. พึ่งตนเองได้ทางทรัพยากรธรรมชาติ (natural resources) หมายถึง การมีอยู่ของสิ่งใด ๆ โดยธรรมชาติในชุมชน เป็นความสามารถในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรธรรมชาติเหล่านั้น และสามารถรักษาทรัพยากรธรรมชาติให้ดำรงอยู่ไม่ให้เสื่อมเสียไปจนหมดสิ้น
4. พึ่งตนเองได้ทางสังคม (socio-culture) หมายถึง ภาวะการณ์ที่กลุ่มคนกลุ่มหนึ่ง ๆ มีความเป็นปึกแผ่นเหนียวแน่น มีผู้นำที่มีประสิทธิภาพ สามารถนำพากลุ่มคนเหล่านี้ปฏิบัติหน้าที่ต่าง ๆ ของตนไปสู่เป้าหมายได้อย่างมีประสิทธิภาพ
5. พึ่งตนเองได้ทางจิตใจ (mind) หมายถึง สภาพจิตใจที่กล้าแข็งในการต่อสู้กับปัญหาอุปสรรคในการเลี้ยงชีพ การพัฒนาชีวิตให้เจริญก้าวหน้ายิ่งขึ้น ในการปกครองตนเอง ในการป้องกันกิลเลศตณหา ไม่ให้โลกหรืออยากได้อยากดิ้นเกินความสามารถของตนเอง

ระดับของการพึ่งตนเอง

ทางด้านระดับของการพึ่งตนเอง คือ การพิจารณาขอบเขตของผู้ที่เกี่ยวข้องกับการพึ่งตนเองว่า อยู่อย่างเป็นปัจเจกชนหรือมีความเป็นกลุ่มก้อน ทั้งนี้ ประวิณ รอดเขียว (อ้างถึงใน วิชัย รูปจำดี และสังคม คุณคณากรสกุล, 2546, หน้า 17) ได้แบ่งระดับการพึ่งตนเองออกเป็น 3 ระดับ คือ

1. การพึ่งตนเองระดับปัจเจกบุคคล หมายถึง คนที่สามารถดำรงชีวิตอยู่ได้จากสิ่งที่เขาหามาได้เองเป็นอิสระอย่างแท้จริง ไม่ต้องขึ้นกับใคร รวมถึงสามารถร่วมงานกับผู้อื่นได้ เต็มใจที่จะช่วยเหลือคนอื่น ๆ และให้คนอื่น ๆ ช่วย แต่เป็นผู้ที่ไม่พึ่งพาอาศัยใคร
2. การพึ่งตนเองระดับชุมชน หมายถึง ชุมชนสามารถใช้ทรัพยากรและทักษะซึ่งเป็นเจ้าของร่วมกันเพื่อสวัสดิการของตนเองและเพื่อการพัฒนาของเขาเอง จะต้องไม่มีความคิดว่ารัฐบาลหรือหน่วยงานในท้องถิ่นจะมาช่วยวางโครงการ และแก้ปัญหาของท้องถิ่นได้ด้วยตนเอง ความช่วยเหลือจากภายนอกอาจมาในรูปคำแนะนำ ความชำนาญ

และเงินกู้ยืม สิ่งเหล่านี้คนในชุมชนจะต้องตระหนักได้ดีว่าจะต้องขอใช้คืนไม่โดยตรงก็ทางอ้อม โดยเฉพาะการช่วยเหลือด้านการเงินที่มาจากภายนอกนั้น ชุมชนจะร้องขอได้ก็ต่อเมื่อท้องถิ่นได้พยายามใช้ทรัพยากรของท้องถิ่นเพื่อการพัฒนาไปก่อนนั้นแล้ว

3. การพึ่งตนเองระดับประเทศ หมายถึง เมื่อทุกคนและชุมชนในประเทศพึ่งตนเองได้ ประเทศก็จะสามารถพึ่งตนเองได้ด้วย ผลเมืองในประเทศต้องยอมรับร่วมกัน และมีความพยายามร่วมกันจึงจะบรรลุอุดมการณ์พึ่งตนเองได้ในที่สุด

ปัจจัยในการส่งเสริมความสำเร็จของการพึ่งตนเอง

ประเวศ วะสี (2530, หน้า 17) ได้ชี้ว่าปัจจัยสำคัญของการส่งเสริมให้ชุมชนมีความเข้มแข็ง คือ การมีเบญจขันธ์ ได้แก่

1. การมีจิตใจเปี่ยมธรรมะ ขยัน หมั่นเพียร และสันโดษ
2. การมีแบบแผนการผลิตตามแนวเกษตรกรรมผสมผสาน
3. การมีชีวิตที่สมดุลต่อธรรมชาติ
4. การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจโดยไม่ต้องพึ่งภายนอก
5. การมีวิถีชุมชน มีสถาบันครอบครัว วัด และวัฒนธรรมชุมชน แห่งการ

ช่วยเหลือพึ่งพากัน

เอนก นากะบุตร (2536, หน้า 152-153) ได้ชี้ว่าปัจจัยที่ส่งเสริมความเข้มแข็งในการพึ่งพาตัวเองจะมีองค์ประกอบ 3 ประการ คือ

1. การมีภูมิปัญญาที่สืบสานและประยุกต์ได้สอดคล้องต่อการเปลี่ยนแปลงจากภายนอก
2. องค์กรชุมชน และกลุ่มมีผู้นำที่มีคุณธรรมและภูมิปัญญา
3. การมีเวทีเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ที่เท่าทันต่อการเปลี่ยนแปลง และเท่าทันต่อการบุกรุกจากภายนอก

อัมภา จันทราภาส (2543, หน้า 16-17) ได้สรุปผลการค้นคว้าทุนทางสังคมที่ส่งเสริมถึงความเข้มแข็งชุมชน ว่ามีเงื่อนไขสำคัญ ดังนี้

1. ระบบคุณค่า อุดมการณ์ ความเชื่อ ที่อยู่บนพื้นฐานของการเคารพบนอบต่อธรรมชาติ หรือกำหนดตนเองเป็นส่วนหนึ่งของธรรมชาติ เช่น ความเชื่อเรื่องศักดิ์สิทธิ์

ปกป้องธรรมชาติ ที่ทำให้ชุมชนยังคงดำรงรักษาธรรมชาติอย่างหนักแน่น ความสมถะ สันโดษที่เป็นรากฐานทางพุทธศาสนา จิตสำนึกในการเอื้อเพื่อเอื้อแผ่ เป็นต้น

2. ภูมิปัญญาท้องถิ่นและกระบวนการเรียนรู้ ที่ชุมชนสรรค์สร้างและสั่งสมมา เพื่อการดำรงชีพ เช่น ภูมิปัญญาด้านเกษตรกรรม หมอพื้นบ้าน การจัดการทรัพยากร ศิลปหัตถกรรม การอยู่อาศัย ซึ่งภูมิปัญญาของชุมชนมีแง่มุมรายละเอียดที่น่าสนใจ รวมถึงประสบการณ์ของชุมชนในการแก้ปัญหาของชุมชนที่ผ่านมา

3. ผู้นำทางปัญญาของชุมชน หรือปราชญ์ชาวบ้าน ที่มีภูมิปัญญาในการดำรงชีพ และมีบทบาทในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เช่น ผู้อาวุโส พระ หมอพื้นบ้าน ผู้นำเกษตรกร ฯลฯ

4. โครงสร้างความสัมพันธ์ทางสังคมเป็นแนวราบ ซึ่งเอื้อให้เกิดการช่วยเหลือ เกื้อกูลซึ่งกันและกัน

5. ระบบกรรมสิทธิ์และการจัดการทรัพยากรธรรมชาติร่วมกัน หรือสิทธิชุมชน ในการจัดการทรัพยากร เป็นการควบคุมให้ชุมชนใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างเหมาะสม เป็นธรรม

6. สถาบันชุมชน ได้แก่ กฎ จารีต ประเพณี วัฒนธรรม จิตสำนึกร่วม รวมถึง กระบวนการควบคุมให้ชุมชนดำเนินไปตามระบบคุณค่าและระบบคิดที่เป็นอยู่

7. ความหลากหลายทางวัฒนธรรม ซึ่งแตกต่างกันไปตามสภาพของระบบนิเวศ และเงื่อนไขทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง อันก่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้และก่อให้เกิดความเข้มแข็งของสังคมโดยรวม

8. การมีกลุ่มองค์กรที่มีกิจกรรมสาธารณะในภาคประชาสังคม เช่น องค์กรชุมชน เครือข่ายประชาชน องค์กรพัฒนาเอกชน กลุ่มวิชาชีพ นักวิชาการ ที่ดำเนินกิจกรรมสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชนในประเด็นต่าง ๆ

ผู้วิจัยจึงสรุปได้ว่า การจำแนกปัจจัยในการส่งเสริมความเข้มแข็งของชุมชนให้เกิดความสำเร็จในการพึ่งตนเองนั้น มีความหลากหลายตามประสบการณ์และพื้นฐานของแต่ละชุมชน ซึ่งมีความสำคัญ ได้แก่ การมีจิตใจที่รักษารวมกลุ่ม การมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง การมีภูมิปัญญาท้องถิ่นที่สั่งสมกันมาอย่างต่อเนื่อง การมีเวทีเรียนรู้และกระบวนการเรียนรู้ให้เกิดประสบการณ์ซึ่งกันและกัน

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่น

แนวคิดเกี่ยวกับภูมิปัญญาท้องถิ่นในปัจจุบันเป็นแนวทางที่มีความสำคัญในการพัฒนาชุมชน เป็นสิ่งที่สามารถใช้ได้กับชุมชนอย่างได้ผล และสามารถพัฒนาชุมชนไปได้อย่างต่อเนื่องในกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน เพราะเป็นองค์ความรู้ที่เกิดมาจากการถ่ายทอดจากบรรพบุรุษและประสบการณ์ด้วยตนเอง

ที่ผ่านมามีการถ่วงถ่วงและถ่ายทอดสืบต่อกันมาจากวัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมของชาวบ้าน ประกอบด้วยลักษณะที่เป็นนามธรรมและรูปธรรม มีการประสานทุกส่วนเข้ากับความรู้ใหม่ ๆ นำมาประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ และสามารถแก้ปัญหาในการดำรงชีวิตทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและในระดับสังคมได้อย่างสอดคล้องและสอดคล้องกับสภาพของแต่ละสังคม มีความเป็นเอกลักษณ์เฉพาะตัว ภูมิปัญญาท้องถิ่นจึงเป็นสิ่งที่มีความสำคัญอย่างยิ่งเป็นพลังสำคัญในการพัฒนาสามารถรักษาวัฒนธรรมพื้น บ้าน และเสริมสร้างสิ่งใหม่บนพื้นฐานเดิม เพื่อรักษาเสถียรภาพของชุมชนให้ดำรงอยู่ได้อย่างเหมาะสมกับยุคสมัย

ความหมายของภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน

คำว่า ภูมิปัญญา ตรงกับคำศัพท์ภาษาอังกฤษว่า Wisdom ซึ่งมีความหมายว่า ความรู้ ความสามารถ ความเชื่อ ความสามารถทางพฤติกรรม และความสามารถในการแก้ไขปัญหาของมนุษย์

กรมวิชาการ, กองวิจัยทางการศึกษา (อ้างถึงใน ทรงจิต พูลลาภ, 2544, หน้า 19) กล่าวว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น (local wisdom) หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน (popular wisdom) คือ ความรู้ที่เกิดจากประสบการณ์ในชีวิตของคนเราผ่านกระบวนการศึกษา สังเกต การคิด วิเคราะห์จนเกิดปัญญาและตกผลึกมาเป็นองค์ความรู้ ที่ประกอบกันมาจากความรู้เฉพาะหลาย ๆ เรื่อง ความรู้ดังกล่าวไม่ได้แยกย่อยออกมาให้เห็นเป็นศาสตร์เฉพาะสาขาวิชาต่าง ๆ ภูมิปัญญาท้องถิ่นจัดเป็นพื้นฐานขององค์ความรู้สมัยใหม่ที่จะช่วยในการเรียนรู้ การแก้ปัญหา การจัดการ และการปรับตัวในการดำเนินชีวิตของคนเรา ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นความรู้ที่มีอยู่ทั่วไปในสังคม ชุมชน และในตัวของผู้นั้นเอง หากมีการสืบค้นเพื่อศึกษา

และนำมาใช้ ก็จะเป็นที่รู้จักกันเกิดการยอมรับ ถ่ายทอดพัฒนาไปสู่คนรุ่นใหม่ตามยุคตามสมัยได้

คณะครุศาสตร์, จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (อ้างถึงใน ทรงจิต พูลลาภ, 2544, หน้า 19) จัดสัมมนาเรื่อง ภูมิปัญญาท้องถิ่นช่วยพัฒนาการศึกษาได้อย่างไร ได้ให้ความหมายของภูมิปัญญาชาวบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่น คือ กระบวนการปรับเปลี่ยนแบบแผนการดำเนินชีวิตของบุคคลซึ่งอยู่ในท้องถิ่น ให้สามารถดำเนินชีวิตได้อย่างมีความสุข หรือสามารถแก้ปัญหาการดำเนินชีวิตของคนให้สอดคล้องกับสภาพสังคมที่เปลี่ยนแปลงไปแต่ละยุคสมัย

ชลทิพย์ เอี่ยมสำอางค์ และวิศนี สีลาตระกูล (2533, หน้า 23) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ความรู้ ประสบการณ์ของประชาชน ในท้องถิ่นซึ่งได้รับการศึกษาอบรม สั่งสม และถ่ายทอดจากบรรพบุรุษ หรือเป็นความรู้ ประสบการณ์ที่เกิดขึ้นจากประสบการณ์ตรงของตนเอง ซึ่งได้เรียนรู้จากการทำงาน จากธรรมชาติแวดล้อม สิ่งเหล่านั้นเป็นสิ่งที่มีความคุณค่า เสริมสร้างความสามารถ ทำให้คนมีชีวิตร่วมกันอย่างสันติสุข เป็นความรู้ที่สร้างสรรค์ และมีส่วนเสริมสร้างการผลิต

ประเวศ วะสี (2530, หน้า 20) กล่าวถึงภูมิปัญญาชาวบ้านว่า เกิดจากการสะสมการเรียนรู้มาเป็นระยะเวลายาวนาน มีลักษณะเชื่อมโยงกันไปหมดในทุกสาขาวิชา ไม่แยกเป็นวิชา ๆ แบบที่เราเรียน ฉะนั้นวิชาเกี่ยวกับเศรษฐกิจอาชีพ ความเป็นอยู่ เกี่ยวกับการใช้จ่ายกับการศึกษาวัฒนธรรม ก็จะผสมกลมกลืนเชื่อมโยงกันไปหมด

ปรีชา อุตระกุล (อ้างถึงใน ทรงจิต พูลลาภ, 2544, หน้า 20) ภูมิปัญญา เป็นเรื่องที่สั่งสมกันมาตั้งแต่อดีต และเป็นเรื่องของการจัดการ ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติแวดล้อม คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ โดยผ่านกระบวนการทางจารีตประเพณี วิถีชีวิต การทำมาหากิน และพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อให้เกิดสมดุลระหว่างความสัมพันธ์เหล่านี้ เป้าหมาย ก็คือ เพื่อให้เกิดความสุข ทั้งในส่วนที่เป็นชุมชน หมู่บ้าน และในส่วนที่เป็นปัจเจกของชาวบ้านเอง ถ้าหากเกิดปัญหาทางด้านความไม่สมดุลกันขึ้น ก็จะก่อให้เกิดความไม่สงบสุข เกิดปัญหาในหมู่บ้านและชุมชน

รัตนะ บัวสนธิ์ (2535, หน้า 68-74) ภูมิปัญญาท้องถิ่น หมายถึง กระบวนทัศน์ของบุคคลที่มีต่อตนเอง ต่อโลก และสิ่งแวดลอม ซึ่งกระบวนทัศน์ดังกล่าวจะมีรากฐาน

จากคำสอนทางศาสนา คติจารีตประเพณีที่ได้รับการถ่ายทอด สั่งสอนและปฏิบัติสืบเนื่องกันมา ปรับปรุงเข้ากับบริบททางสังคมที่เปลี่ยนแปลงแต่ละสมัย ทั้งนี้ โดยมีเป้าหมายเพื่อความสงบสุขของในส่วนที่เป็นชุมชน และปัจเจกบุคคล กระบวนทัศน์ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นจำแนกออกได้ 3 ลักษณะ คือ

1. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติแวดล้อม
2. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบสังคมหรือการจัดการความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์
3. ภูมิปัญญาเกี่ยวกับระบบการผลิตหรือการประกอบอาชีพที่ลักษณะมุ่งเน้นระบบการผลิตเพื่อพึ่งพาตนเอง

สมเกียรติ พงษ์ไพบูลย์ (อ้างถึงใน ยุพา ทรัพย์อุไร, 2537 หน้า 15) ภูมิปัญญาชาวบ้าน ศัพท์นี้ชัดเจนมีความมุ่งหมายที่จะใช้วัฒนธรรมของตนเอง ได้กระแสนต่อสู้ให้พ้นการครอบงำ เป็นอิสระ และสร้างสรรค์ หากทำสำเร็จแล้วมีการสร้างตาข่ายโยงใย ภูมิปัญญาระหว่างกัน ชุมชนหมู่บ้านก็มีอำนาจเป็นพลังสำคัญพลังหนึ่ง ที่จะผลักดันให้สังคมไทยมีการเปลี่ยนแปลงสู่สถานติสุขในที่สุด

สามารถ จันทรสุรีย์ (2533, หน้า 21) ภูมิปัญญาชาวบ้าน หมายถึง ทุกสิ่งทุกอย่างที่ชาวบ้านคิดได้เองที่นำมาใช้ในการแก้ไขปัญหา เป็นสติปัญญา เป็นองค์ความรู้ทั้งหมดของชาวบ้าน ทั้งกว้างทั้งลึก ที่ชาวบ้านสามารถคิดเองทำเอง โดยอาศัยศักยภาพที่มีอยู่ แก้ไขปัญหาการดำเนินชีวิตได้ในท้องถิ่นอย่างสมสมัย

Boarda (อ้างถึงใน ทรงจิต พูลลาภ, 2544, หน้า 22) ได้ทำการวิจัยแบบมีส่วนร่วมในอเมริกาเหนือ และได้เขียนอธิบายไว้ว่า ศาสตร์ของประชาชนเรื่องพื้นบ้าน ความรู้ประชาชน ภูมิปัญญาชาวบ้านนั้นเป็นความรู้ชาวบ้านที่ผ่านการปฏิบัติมาแล้วอย่างโชกโชนเป็นส่วนหนึ่งของมรดกทางวัฒนธรรมของเขา ความรู้ดังกล่าวไม่ได้จัดเข้ารหัสเก็บไว้ แต่เป็นความรู้ที่ปฏิบัติได้ มีพลัง และสำคัญยิ่ง ช่วยให้ชาวบ้านมีชีวิตอยู่รอดสร้างสรรค์การผลิต และช่วยให้ด้านการทำงานเป็นสิ่งที่สะสมมากกว่าศตวรรษแล้ว เป็น โครงสร้างความรู้ที่มีหลักการ มีเหตุ และมีผลในตัวเอง

Warren (อ้างถึงใน ทรงจิต พูลลาภ, 2544, หน้า 22) ได้ใช้คำภูมิปัญญาท้องถิ่นในความหมายว่า เป็นระบบเกษตรกรรมในท้องถิ่นซึ่งพัฒนามาแล้วช่วงระยะเวลาหนึ่ง

ด้วยรูปแบบของการเพาะปลูกที่มีพื้นฐานจากความรู้ด้านการเกษตรที่ได้ปฏิบัติกันมา ในท้องถิ่นนั้น ระบบดังกล่าวมีความสมดุลลงตัว โดยปรับเปลี่ยนให้เข้ากับสภาพแวดล้อม และได้รับอิทธิพลจากนวัตกรรมต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นในตัวระบบเอง รวมทั้งรับมาจากภูมิปัญญา จากที่อื่น ทั้งระบบเกษตรระดับชาติ และนานาชาติ Warren ใช้คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น แทนคำว่า วัฒนธรรม เพื่อหลีกเลี่ยงความหมายที่มักนิยามกันทางตะวันตกว่าหมายถึง ระบบที่หยุดนิ่งไม่เปลี่ยนแปลง

สัมฤทธิ์ คิวนิ่ม (2545, หน้า 11) ให้ความหมายไว้ว่า ภูมิปัญญาเป็นเรื่องที่สั่งสม มายาวนานในอดีต เป็นเรื่องของการจัดการความสัมพันธ์ ระหว่างคนกับคน คนกับธรรมชาติ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ และเป็นแกนหลักของการมองชีวิต การชีวิตอย่างมีความสุข ทั้งในแง่ปัจเจกบุคคลและสังคมหมู่บ้าน โดยผ่านกระบวนการทางจารีต วิถีชีวิตและ พิธีกรรมต่าง ๆ ทุกอย่างเพื่อให้เกิดความสงบสุขในชุมชนและปัจเจกบุคคล

ประเภทของภูมิปัญญาชาวบ้าน สามารถแบ่งได้ดังนี้ (สัมฤทธิ์ คิวนิ่ม, 2545, หน้า 16-17)

1. ความคิดความเชื่อ และหลักการที่เป็นพื้นฐานขององค์ความรู้ที่ปรากฏเห็นได้ ในปัจจุบัน ได้แก่ การประกอบอาชีพและพิธีกรรมของแต่ละท้องถิ่น บ่อเกิดแห่งความเชื่อ ต่าง ๆ สืบเนื่องมาจากความเป็นอยู่ของชุมชน ในอดีตนั้นดำรงชีวิตด้วยการปลูกพืชไว้ กินเอง การเลี้ยงสัตว์ และการใช้แรงงานของตนเองผสมผสานกับการหาผลผลิตต่าง ๆ ที่มีอยู่ในธรรมชาติ มาใช้ประโยชน์เพื่อการยังชีพ ความรู้สืบทอดกันกับธรรมชาติจึงมี มากกว่าชีวิตความเป็นอยู่ในปัจจุบัน ซึ่งองค์ความรู้ในการสืบทอด และมีพัฒนาการมา นาน อันเป็นผลมาจากการพึ่งพาธรรมชาติ และการอยู่ร่วมกันของชุมชน

2. ศิลปะ วัฒนธรรม ขนบธรรมเนียมประเพณี เป็นตัวชี้ที่สำคัญต่อการแสดง ออกถึงภูมิปัญญาของหมู่บ้าน การดำเนินชีวิต หรือผลงานที่เกิดจากความคิดของชาวบ้าน ที่แสดงให้เห็นคุณค่าแห่งการดำเนินชีวิต วิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่ได้รับการถ่ายทอดสืบต่อกันมาเป็นเฉพาะกลุ่มชนหรือท้องถิ่นนั้นเป็นกฎระเบียบในการสร้างชุมชนให้สงบและเป็นสุข

3. ระบบนิเวศชุมชน เรื่องนี้เป็นปัญหาสำคัญของประเทศไทย ภูมิปัญญาชาวบ้าน เป็นความรู้ที่ใช้ประโยชน์จากสิ่งแวดล้อมอย่างยั่งยืน เพราะความรู้ในการใช้ทรัพยากร

ชาวบ้านไม่ได้แยกออกจากระบบนิเวศ แต่อยู่ในระบบนิเวศรวม ๆ ซึ่งเป็นที่ตั้งชุมชน การจำแนกการใช้ยังมีแบบแผนที่ชัดเจน ทำให้ต้นทุนทางทรัพยากรสามารถใช้ซ้ำและ กลับหมุนเวียนมาใหม่ได้ ซึ่งอาจอยู่ในรูปแบบการเกษตร การคัดแยกเมล็ดพันธุ์ การบริโภคผักพื้นบ้าน การแลกเปลี่ยนทรัพยากรที่ตนเองผลิตไม่ได้หรือปลูกไม่ได้

4. สวัสดิการชุมชน การพัฒนาชนบทในช่วง 2 ทศวรรษที่ผ่านมา ส่งผลให้ ประชาชนมีฐานะยากจนมากขึ้นและถูกบีบเข้าสู่วงจรระบบทุนนิยม ขาดอำนาจในการ ต่อรอง ไม่สามารถพึ่งตนเองได้ โดยรวบรวมประชาชนในหมู่บ้านของตนและก่อตั้งเป็น กลุ่มต่าง ๆ ขึ้น เช่น กลุ่มออมทรัพย์ ธนาคารข้าว กลุ่มเกษตรผสมผสาน กลุ่มขายผลผลิต เป็นต้น

5. การรักษาแบบพื้นบ้าน มีความสำคัญอยู่มาก เนื่องจากอยู่ห่างไกลจาก โรงพยาบาลของรัฐ การรักษาแบบพื้นบ้าน จึงเป็นการรักษาโดยการใช้ทรัพยากรที่อยู่ ใกล้ตัว ได้แก่ การใช้สมุนไพรและการรักษาแบบแพทย์แผนไทยเป็นตัวหลักในการรักษา ซึ่งการรักษาโดยใช้สมุนไพรทำให้ชาวบ้านปลูกพืชและอนุรักษ์พืชพันธุ์ท้องถิ่นไว้ได้

6. การประกอบอาชีพในท้องถิ่น การประกอบอาชีพของคนไทยในอดีตต้องพึ่ง ธรรมชาติเป็นหลัก ทำให้คนไทยแบ่งอาชีพตามความถนัดและความชำนาญตามท้องถิ่น และใช้ในชีวิตประจำวัน การถ่ายทอดภูมิปัญญาในท้องถิ่นจึงเป็นการถ่ายทอดให้ทั้งหมด ของชุมชน ไม่มีผู้ใดที่จะเป็นผู้เชี่ยวชาญทั้งหมด เช่น หัตถกรรมพื้นบ้านซึ่งสร้างมาใช้สอย ประจำวัน การทอผ้าก็สามารถสะท้อนศิลปวัฒนธรรมความเชื่อลงไปในสิ่งของนั้นได้ ซึ่งอาชีพบางชนิดจะต้องได้รับการถ่ายทอดฝึกฝนตั้งแต่เด็ก เช่น ช่างทำเครื่องดนตรี ช่างแกะสลัก หรือช่างไม้ที่สามารถสร้างบ้านทั้งหลังโดยไม่ใช้ตะปูแม้แต่ตัวเดียว การประกอบอาชีพภายในชุมชนเป็นปัจจัยสำคัญในการสร้างและถ่ายทอดองค์ความรู้ใน ชุมชนนั้น ไว้อยู่กับชุมชนและสามารถแลกเปลี่ยนกับชุมชนอื่น

สำหรับเอกสารรายงานการวิจัยเรื่อง การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง: ศึกษากรณี แหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น บ้านคลองทุเรียน อำเภอวังน้ำเขียว จังหวัดนครราชสีมา ครั้งนี้ คำว่า ภูมิปัญญาท้องถิ่น กับภูมิปัญญาชาวบ้าน ถือว่าเป็นเรื่องเดียวกัน ไม่สามารถแยกออกจากกันได้สุดแล้วแต่ผู้สนใจจะเลือกใช้คำใด และความหมายใด

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง

แนวคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียง (self-sufficiency economic) ในปัจจุบันถือว่าเป็นยุทธศาสตร์หนึ่งของชาติ อันเป็นอิทธิพลทางความคิดมาจากการนำเสนอของ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว จากเริ่มต้นเมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 และได้ขยายความในวันที่ 4 ธันวาคม ของปีถัดมาต่อเนื่องจนถึงปี พ.ศ. 2543 และได้มีนักวิชาการ ข้าราชการ ได้สนองต่อกระแสพระราชดำรัสดังกล่าว โดยการแปลแนวคิดสู่การปฏิบัติ

ความหมายของเศรษฐกิจพอเพียง

พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวได้มีพระราชดำรัส เมื่อวันที่ 4 ธันวาคม 2540 ว่า เศรษฐกิจพอเพียง ในที่นี้หมายถึง เศรษฐกิจที่สามารถอุ้มชูตัวเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตัวเอง (self sufficiency) สามารถดำรงชีวิตได้ตามอัตภาพ อยู่ได้โดยไม่เดือดร้อน พออยู่ พอกิน โดยต้องสร้างฐานทางเศรษฐกิจของตนเองให้ดีเสียก่อน คือตั้งตัวให้มีความพอมี พอกิน พอใช้ พึ่งตนเองได้ ไม่ใช่มุ่งหวังที่จะทุ่มเทสร้างความเจริญทางวัตถุแต่เพียงอย่างเดียว

และในปีถัดมา (4 ธันวาคม 2541) ได้อธิบายเพิ่มเติมอีกว่า “self sufficiency นั้นหมายความว่าผลิตอะไรที่จะใช้ไม่ต้องไปยืมคนอื่น อยู่ได้ด้วยตัวเอง” และได้ขยายความเพิ่มเติมอีกว่า “ให้พอเพียงนี้ก็หมายความว่า มีกินมีอยู่ไม่ฟุ้งเฟ้อ ไม่หรูหราก็ได้ แต่ว่าพอ แม้บางอย่างอาจจะดูฟุ้งเฟ้อ แต่ก็ทำให้มีความสุข ถ้าทำได้ก็สมควรที่จะปฏิบัติ”

วิทยา อธิปอนันต์ (อ้างถึงใน วิชัย รูปขำดี และสังคม คุณคณากรสกุล, 2546, หน้า 19) ได้ให้ความหมายของคำว่าเศรษฐกิจพอเพียง เป็นเป้าหมายหรือปรัชญา การดำเนินชีวิตหรือวิถีชีวิตของคนไทยให้อยู่อย่างพอเพียง ประมาณตน ทางสายกลาง มีความพอ เพียงและพอดี โดยไม่ทำให้ผู้อื่นเดือดร้อน สิ่งสำคัญคือต้องรู้จักพึ่งพาตนเอง ทรัพยากรที่เรามีอยู่มาใช้ให้เกิดประโยชน์ ก่อนจะไปพึ่งพาคนอื่นหรือปัจจัยภายนอก หรือหมายถึงการอุ้มชูตนเองได้ ให้มีความพอเพียงกับตนเอง ครอบครัว และชุมชน

อำพล เสนาณรงค์ (2542, หน้า 56-63) ได้ให้ความหมายของคำว่าเศรษฐกิจพอเพียง คือ การพยายามพึ่งพาตัวเอง ช่วยตัวเองให้มากที่สุดที่จะทำได้ให้ “พอมี พอกิน”

โดยเฉพาะอาหารและที่อยู่อาศัย ส่วนที่ไม่สามารถผลิตเองได้ ก็แลกเปลี่ยนหรือซื้อจากภายนอกบ้าง แต่ควรซื้อและใช้ของที่ผลิตได้ในท้องถิ่นหรือในประเทศให้มากที่สุด พยายามก่อนนี้ให้น้อยที่สุด และควรมีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่ายและพอใจในสิ่งที่ได้รับมาโดยชอบธรรม ไม่ฟุ้งเฟ้อ ฟุ่มเฟือย เพื่อให้มีรายจ่ายไม่เกินรายรับ

จะเห็นได้ว่า คำว่า เศรษฐกิจพอเพียง (self sufficiency economy) จะใกล้เคียงกับคำว่า (self reliance) โดยจุดแตกต่างที่ชัดเจน คือ เศรษฐกิจพอเพียงมีลักษณะเน้นการควบคุมความต้องการของตนเองให้มีลักษณะพอดี หรือพอใจในผลผลิตที่ตนเองมีความสามารถผลิตได้

รูปแบบของเศรษฐกิจพอเพียง

ประเวศ วะสี (อ้างถึงใน วิจัย รูปชาติ และสังคม คุณคณากรสกุล, 2546, หน้า 20) ได้นำเสนอบทความเชิงวิสัยทัศน์ “เศรษฐกิจพอเพียงและประชาสังคม แนวทางการพลิกฟื้นเศรษฐกิจและสังคม” ว่ามีรูปแบบของความพอเพียงอย่างน้อย 7 ประการด้วยกัน คือ

1. พอเพียงสำหรับชุมชน
2. จิตใจพอเพียง
3. สิ่งแวดล้อมพอเพียง
4. ชุมชนเข้มแข็งพอเพียง
5. ปัญญาพอเพียง
6. อยู่บนพื้นฐานวัฒนธรรมพอเพียง
7. มีความมั่นคงพอเพียง

เห็นได้ว่า ประเด็นที่ นพ.ประเวศ กล่าวถึง ได้เปิดมิติมุมมองคำว่าพอเพียง เป็น 2 ลักษณะด้วยกัน คือ โดยการชี้ว่า สังคมไทย ยังคงขาดแคลนอะไรบ้าง และจะต้องทำเช่นใดจึงจะมีอย่างพอเพียง จากข้อเสนอดังกล่าวเมื่อเปรียบเทียบคำว่าพอเพียงในมิติอื่นสามารถแยกรูปแบบของคำว่า พอเพียงได้เป็น 2 รูปแบบ ดังนี้

1. คำว่าพอเพียงที่มองในมิติที่สังคมไทยยังขาดแคลนอยู่ ต้องมีเพิ่มให้พอเพียง ซึ่งส่วนใหญ่ มักจะเป็นด้านของนามธรรม หรือปัจจัยการดำรงชีวิตโดยรวมของชุมชน

2. คำว่าพอเพียงที่มองในมิติที่พอใจในสิ่งที่มีอยู่ ไม่ต้องพยายามขวนขวายเพื่อให้ได้มาอีก หรือเรียกว่าพอเพียงแล้ว โดยมากมักเป็นวัตถุ ในที่นี้มักจะตีกรอบในวงแคบ คือนั้นเฉพาะเรื่องของเศรษฐกิจพอเพียง

หลักคิดของเศรษฐกิจพอเพียง

ผู้ที่มีบทบาทในการให้หลักคิดเกี่ยวกับเศรษฐกิจพอเพียงของสังคมไทย โดยมีลักษณะเป็นคำกล่าวที่เข้าใจได้โดยง่าย คือ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ที่ได้ประทานพระราชดำรัสในวาระต่าง ๆ อาจจะประมวลหลักคิดของเศรษฐกิจพอเพียงได้ ดังนี้

1. ยึดหลักการประหยัด ตักทอนค่าใช้จ่ายในทุกด้าน ลดละความฟุ่มเฟือยในการดำรงชีพอย่างจริง ดังพระราชดำรัสว่า “ความเป็นอยู่ที่ดีต้องไม่ฟุ้งเฟ้อ ต้องประหยัดไปในทางที่ถูกต้อง”

2. ยึดหลักการประกอบอาชีพด้วยความถูกต้องสุจริต แม้จะตกอยู่ในภาวะขาดแคลนในการดำรงชีพก็ตาม ดังพระราชดำรัสว่า “ความเจริญของคนทั้งหลายย่อมเกิดมาจากการประพฤติชอบ และการหาเลี้ยงชีพชอบเป็นหลัก”

3. ละเลิกการแก่งแย่งผลประโยชน์และแข่งขันกันในทางการค้าขาย ประกอบอาชีพแบบต่อสู้กันอย่างรุนแรง ดังพระราชดำรัสว่า “ความสุขความเจริญอันแท้จริงนั้น หมายถึง ความสุข ความเจริญ ที่บุคคลแสวงหามาได้ด้วยความเป็นธรรม ทั้งในเจตนา และการกระทำ ไม่ใช่ได้มาด้วยความบังเอิญ หรือด้วยการแก่งแย่งเบียดบังมาจากผู้อื่น”

4. ไม่หยุดนิ่งที่จะหาหนทางให้ชีวิตหลุดพ้นจากความทุกข์ยาก โดยต้องขวนขวายไฝ่หาความรู้ให้เกิดมีรายได้เพิ่มพูนขึ้นจนถึงขั้นพอเพียงเป็นเป้าหมายสำคัญ ดังพระราชดำรัสว่า “การที่ต้องการให้ทุกคนพยายามหาความรู้และสร้างตนเองให้มั่นคงนี้ เพื่อที่จะให้ตัวเองมีความเป็นอยู่ที่ก้าวหน้า ที่มีความสุข พอมีพอกิน เป็นขั้นหนึ่งและขั้นต่อไปก็จะมีเกียรติว่ายืนได้ด้วยตนเอง”

5. ปฏิบัติตนในแนวทางที่ดี ลดละสิ่งชั่วให้หมดสิ้นไป ดังพระราชดำรัสว่า “พยายามไม่ก่อความชั่วให้เป็นเครื่องมือทำลายตัว ทำลายผู้อื่น พยายามลด พยายามละ ความชั่วที่ตัวเองมีอยู่ พยายามก่อความดีให้แก่ตัวอยู่เสมอ พยายามรักษาและเพิ่มพูนความดีที่มีอยู่นั้นให้งอกงามสมบูรณ์ขึ้น”

ปัจจัยในการส่งเสริมความสำเร็จของเศรษฐกิจพอเพียง

การชี้ชัดว่า ปัจจัยใดที่ส่งเสริมความสำเร็จในแนวทางของเศรษฐกิจพอเพียง ในปัจจุบันยังไม่มีเครื่องชี้วัดที่ชัดเจนมากนัก แต่มีบางท่านได้เสนอในลักษณะของ แนวคิดกว้าง ๆ ว่า หากปฏิบัติตามนี้ได้ น่าจะถือว่าเป็นความสำเร็จของเศรษฐกิจพอเพียง คือ

1. มีความสามารถในการพึ่งตนเองอย่างมากที่สุด ทั้ง “ผลิตเอง กินเอง ใช้เอง”
2. มีการใช้ทรัพยากรของตนเองอย่างคุ้มค่าและชาญฉลาด
3. มีความต้องการที่เหมาะสม มีคุณภาพ ไม่ผลิตและบริโภคอย่างเกินกำลัง
4. มีความช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน ทั้งในระดับของปัจเจกชนและในระดับ

ชุมชน

แนวคิดเกี่ยวกับเกษตรกรรมยั่งยืน

คำว่า “ยั่งยืน” มีความหมายถึงการใช้ทรัพยากรที่มีอยู่อย่างไม่รู้จักหมดสิ้น หรือ อีกนัยหนึ่ง คือ เป็นการควบคุมให้มีผลผลิตที่สมดุลกับการบริโภค โดยที่ทรัพยากรที่ใช้ นั้นไม่สูญสลายหรือหมดไป เมื่อผนวกกับคำว่า “เกษตรกรรม” เป็น “เกษตรกรรมยั่งยืน” จึงกลายเป็นแนวคิดที่ใช้กลไกการผลิตแบบการเกษตรที่ไม่ทำลายธรรมชาติ ซึ่งแตกต่าง จากเกษตรแผนปัจจุบัน ที่มุ่งเน้นการใช้สารเคมีในการปราบศัตรูพืช การใช้ปุ๋ยเคมีใน การเร่งการเจริญเติบโต ซึ่งกระบวนการผลิตดังกล่าวได้ทำลายสภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ อาทิเช่น การตกค้างของสารเคมีในดิน และผลผลิตทางการเกษตร

แสวง รัตนมงคลมาส (2544) ได้ให้ข้อสรุปเชิงทฤษฎีว่า เกษตรกรรมยั่งยืน มีหลักคิด 3 มิติ คือ

1. เกษตรกรรมที่ตั้งอยู่บนพื้นฐานของหลักการพึ่งตนเอง
2. ผู้ผลิตและผู้บริโภคไม่อันตราย
3. สิ่งแวดล้อมไม่เสียหาย

ความหมายของเกษตรกรรมยั่งยืน

ธันวา จิตต์สงวน (2534) ได้ให้ขอบข่ายความหมายของเกษตรยั่งยืน ว่าเกี่ยวข้องกับปัจจัยหลัก 4 ประการ ได้แก่

1. ควรเป็นการผลิตที่สามารถก่อให้เกิดผลผลิตที่เพียงพอต่อความต้องการพื้นฐานของสังคม
2. ควรเป็นการผลิตที่มีความเป็นไปทางเศรษฐกิจ
3. ควรเป็นการผลิตที่ยังสามารถรักษาหรือยกระดับสภาพทรัพยากรสิ่งแวดล้อม ซึ่งการผลิตทางการเกษตรนั้นต้องเกี่ยวข้องด้วย
4. ควรเป็นการผลิตที่ปรับปรุงคุณภาพชีวิตของเกษตรกร ตลอดจนคุณภาพชีวิตของสังคมส่วนรวมให้ดีขึ้น

เดชา ศิริภัทร (2539, หน้า 181) ได้ให้คำจำกัดความ เกษตรกรรมยั่งยืน ว่าเป็นเกษตรองค์รวม คือ รวมเอาวิถีชีวิต วัฒนธรรม ความหลากหลายทางชีวภาพ ความมั่นคง ทำให้คนมีทางเลือกในการจัดการการเกษตรที่ใช้ทรัพยากรท้องถิ่นและอนุรักษ์ธรรมชาติ

จะเห็นได้ว่า เกษตรกรรมยั่งยืน มีผู้รู้ให้ความหมายที่ค่อนข้างหลากหลาย แต่เป็นไปในทิศทางที่สอดคล้องกัน คือ เน้นเรื่องการพึ่งตนเอง เรื่องการรักษา สภาพแวดล้อมธรรมชาติ เน้นเรื่องการใช้ภูมิปัญญาในการจัดการกับพื้นที่ทางการเกษตรของตนเอง

องค์ประกอบของการเกษตรกรรมยั่งยืน

ประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2536, หน้า 21-31) ได้ชี้ว่า เกษตรยั่งยืน คือ การเกษตรที่เกื้อกูลทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคม ในขณะที่เดียวกันสามารถรักษาหรือปรับปรุงสภาพแวดล้อมได้ มีองค์ประกอบหลัก 3 ด้าน ด้วยกัน คือ

1. ความยั่งยืนทางด้านเศรษฐกิจ คือ รายได้สุทธิต่อหน่วยพื้นที่เป็นสิ่ง จูงใจให้เกษตรกรยอมรับเทคโนโลยีเกษตรยั่งยืน สามารถพัฒนาเกษตรกรในการพึ่งพาตนเอง ทั้งในด้านปัจจัยการผลิตและการดำรงชีพ โดยการใช้ทรัพยากรอย่างประหยัดลดความผันผวนของผลผลิตและรายได้

2. ความยั่งยืนทางด้านสังคม คือ เมื่อเกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีความเป็นอยู่ไม่ขัดสน ก็ไม่จำเป็นที่จะต้องอพยพไปขายแรงงานในเมือง ทำให้มีโอกาสได้อยู่กับครอบครัวและญาติพี่น้อง มีโอกาสได้ศึกษาหาความรู้และพัฒนาตนเอง มีอาหารเพียงพอต่อการบริโภคละมีส่วนร่วมในการพัฒนาท้องถิ่น จึงทำให้เกิดความรักถิ่นฐาน มีความภาคภูมิใจในตนเอง ซึ่งจะช่วยลดปัญหาสังคมในเมืองได้อีกทางหนึ่ง

3. ความยั่งยืนทางด้านสิ่งแวดล้อม คือ การเกษตรที่ช่วยสร้างความสมดุลของระบบนิเวศ โดยเพิ่มความหลากหลายทางพันธุกรรมและสัตว์ในระบบเกษตร ลดการใช้สารเคมีป้องกันและกำจัดศัตรูพืช โดยการสร้างกลไกควบคุมตนเอง ช่วยรักษาปรับปรุงสภาพแวดล้อม โดยฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติ อันได้แก่ ป่าไม้ ดิน น้ำ

อำพล เสนาณรงค์ (2536, หน้า 1-11) ได้ชี้ว่า เกษตรกรรมยั่งยืน คือ วิธีการที่ผสมผสานวิธีการเกษตรแบบดั้งเดิมกับวิธีการสมัยใหม่ในสภาพที่เหมาะสม เพื่อใช้ทรัพยากรธรรมชาติอย่างมีประสิทธิภาพและให้กระทบกระเทือนสภาพแวดล้อมน้อยที่สุด มีวิธีการดังนี้

1. ระบบการปลูกพืชและระบบนิเวศวิทยาจะต้องเลียนแบบสภาพของป่าธรรมชาติ
2. การรักษาระดับหรือเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน โดยพยายามรักษาและคืนสิ่งที่เคยมีอยู่ในดินก่อนการพัฒนากลับสู่ดินในรูปแบบต่าง ๆ
3. การป้องกันและการกำจัดศัตรูพืช โดยต้องพยายามรักษาไว้อย่าทำลายหรือเพิ่มปริมาณสิ่งมีชีวิตที่ทำหน้าที่ควบคุมดูแลจำนวนประชากรซึ่งกันและกัน
4. การใช้พันธุ์ด้านทางศัตรูพืช เพราะเป็นวิธีการที่สำคัญที่สุดของเกษตรกรรมยั่งยืน
5. การรณรงค์ โดยต้องรณรงค์ในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับ การอนุรักษ์ทรัพยากร-ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม การป้องกันมลภาวะ การเกษตรและการกำจัดของเสีย การป้องกันภาวะเรือนกระจก การรักษาต้นไม้และปลูกป่าเพิ่มเติม และการประหยัดพลังงานจากซากพืชและสัตว์ดึกดำบรรพ์ (fossil)

รูปแบบของเกษตรกรรมยั่งยืน

มันนี่ สุตรสุคนธ์ และประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ (2545) ได้ชี้ว่า ปัจจุบันมีความพยายามของชุมชนในการร่วมกันฟื้นฟูวิถีการผลิต และวิถีชุมชนดั้งเดิมกันขึ้นมาอีกครั้ง ในรูปของ “เกษตรกรรมยั่งยืน” หรือ เกษตรทางเลือก ซึ่งมีเทคนิคหลากหลายรูปแบบ ซึ่งในเบื้องต้นแบ่งไว้อย่างน้อย 4 รูปแบบ โดย วิชัย รูปจำดี และสังคม คุณคณากรสกุล (2546, หน้า 23) ได้เพิ่มรูปแบบที่ 5 ดังนี้

1. เกษตรผสมผสาน เป็นการปลูกพืชหลากหลายชนิดรวมกัน หรือเลี้ยงสัตว์หลาย ๆ ชนิดรวมกัน หรือทั้งปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์หลาย ๆ ชนิดไปพร้อมกัน หรือพุดง่าย ๆ เป็นการทำการเกษตรตั้งแต่ 2 กิจกรรมขึ้นไปบนพื้นที่และเวลาเดียวกัน เป็นการทำการเกษตรที่เกื้อกูลหรือเป็นผลพลอยได้ซึ่งกันและกัน เช่น เลี้ยงไก่บนบ่อเลี้ยงปลา มูลไก่ก็เป็นอาหารปลา น้ำในบ่อก็นำไปรดพืชผักที่ปลูก เป็นต้น ซึ่งเกษตรแบบนี้กำลังเป็นที่แพร่หลาย นิยมทำกันทั่วประเทศ

2. เกษตรอินทรีย์ เป็นการดำเนินการทางการเกษตรที่พยายามหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมี สารสังเคราะห์ รวมทั้งฮอร์โมนกระตุ้นการเติบโตของพืชและสัตว์ แต่เสริมสร้างปุ๋ยด้วยวิธีธรรมชาติ เช่น การปลูกพืชหมุนเวียน การปลูกพืชตระกูลถั่ว การทำปุ๋ยอินทรีย์จากเศษพืช มูลสัตว์ เป็นต้น เพื่อฟื้นฟูดินให้ต่อเนื่องอย่างน้อย 5 ปี หลักการนี้เป็นเทคนิคที่พัฒนามาจากการทำเกษตรแบบผสมผสาน เป็นการฟื้นฟูดินให้กลับสภาพเดิม คืนปุ๋ยคืนปลา สู้ท้องนา และกำลังกลายเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของหลายพื้นที่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งทางภาคอีสานได้กำหนดให้เป็นยุทธศาสตร์ระดับภาคในการ “เฝ้าอยู่เฝ้ากินด้วยเกษตรอินทรีย์”

3. วนเกษตร เป็นการทำการเกษตรเลียนแบบธรรมชาติ คือ การปลูกพืชต่างระดับและหลากหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน ก่อให้เกิดการหมุนเวียนธาตุอาหารซึ่งกันและกัน ซึ่งวนเกษตรมีการทำกันทั่วไปทุกภาค แต่ที่เห็นชัดก็คือ ภาคใต้ เช่น การปลูกพืชท้องถิ่นที่เรียกว่า “สวนสมรม” และการปลูกพืช 4 ชั้น คือ ชั้นบนเป็นไม้สูง เช่น สะตอ พืชชั้นกลาง เช่น เงาะ มังคุด พืชชั้นล่าง เช่น พืชสวนครัว พืชกินใบ และชั้นสุดท้ายเป็นพืชกินหัว อยู่ใต้ดิน

4. เกษตรกรรมธรรมชาติ เป็นเกษตรกรรมที่เน้นการยึดถือธรรมชาติเป็นหลักสำคัญ โดย พุทโธกะ ชาวนาญี่ปุ่นได้เป็นผู้ทดลองทำมาเมื่อ 50 ปีก่อน มีลักษณะเด่น 4 ประการ คือ การไม่ไถพรวน (เพราะเครื่องจักรที่ก้าวหน้าที่สุด ก็คือ รากพืชนั่นเอง) การไม่ใส่ปุ๋ย การไม่ใช้สารเคมีทุกชนิด และการไม่กำจัดวัชพืช

5. เกษตรทฤษฎีใหม่ จากกิจกรรมของเกษตรกรรมยั่งยืนที่ มัณฑนี สุตรสุคนธ์ และประทีป วีระพัฒนนิรันดร์ แบ่งไว้ 4 กิจกรรม เมื่อศึกษาจากพระราชดำรัสของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว พบว่า ยังมีแนวคิดเกษตรทฤษฎีใหม่อีก 1 วิธี ซึ่งเป็นกิจกรรมของเกษตรกรอย่างยั่งยืน โดยมรหลักการสำคัญ คือ เรื่องการจัดแปลงการเกษตรที่เหมาะสมระหว่างที่พักอาศัย ที่นา สวน และแหล่งน้ำในที่ทำกิน

ปัจจัยในการส่งเสริมความสำเร็จของเกษตรกรรมยั่งยืน

ฉลอง โชติกะคาม (2537, หน้า 1-126) ซึ่งผลสรุปจากการวิจัยเรื่อง “การพัฒนาการเกษตรแบบยั่งยืน เพื่อคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและความมั่นคงของชาติ” ว่าสังคมไทยต้องการการจัดระบบวิถีแห่งการดำเนินชีวิตและมรรควิธีแห่งเกษตรกรรม ให้ผสมกลมกลืนกับระบบธรรมชาติ จะต้องมีปัจจัยส่งเสริม 4 ประการ คือ

1. การพัฒนาด้านการเกษตรของเกษตรกรรายย่อย ต้องเน้นที่ตัวเกษตรกรเป็นเป้าหมายของการพัฒนา ไม่ใช่ที่ผลผลิตทางการเกษตร

2. แนวทางของเกษตรยั่งยืน ต้องเริ่มจากเสริมสร้างจิตสำนึกของเกษตรกร ให้มีจิตใจที่ลดความอหังการอวด ใช้วิถีชีวิตที่เรียบง่าย รักสงบ สมถะ อิศระไม่เป็นทาสอบายมุข

3. รัฐบาลควรส่งเสริม สนับสนุนและบรรจุแนวทางเกษตรกรรมยั่งยืนไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ โดยเฉพาะการใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยอินทรีย์ แทนการใช้ปุ๋ยเคมี การส่งเสริมและสนับสนุนระบบสหกรณ์ ระบบตลาด และราคาสินค้าทางการเกษตรอย่างจริงจัง

4. ระบบธุรกิจทางการเกษตรที่เน้นการผลิตเพื่อการตลาดและการส่งออก เหมาะสมกับเกษตรอุตสาหกรรม ที่ต้องใช้ที่ดินมาก เทคโนโลยีสูง ลงทุนมาก และต้อง

ใช้ความรู้ความสามารถในด้านการบริหาร การจัดการ อย่างมีประสิทธิภาพและคุณภาพ จึงไม่เหมาะสมต่อเกษตรกรรายย่อย

ดังนั้นอาจสรุปได้ว่า ปัจจัยที่ส่งเสริมความสำเร็จของเกษตรกรรมยั่งยืน สามารถมองได้หลายมิติ เนื่องจากแต่ละพื้นที่มีสภาพแวดล้อมที่แตกต่างกัน จึงเป็นเรื่องของ กระบวนการปรับกระบวนการเกษตรที่เหมาะสม โดยการเลียนแบบป่าธรรมชาติหรือ สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติ มีการปลูกพืชที่หลากหลายชนิด การใช้สารสกัดจาก ธรรมชาติหรือการให้ธรรมชาติเข้ามาช่วยควบคุมศัตรูพืช การมีผลผลิตที่สามารถ เลี้ยงตัวเองได้ในระดับที่พออยู่พอกิน อย่างไรก็ตาม ตัวชี้วัดที่สำคัญของเกษตรกรรมยั่งยืน ในด้านหลักการแล้ว ควรมีอย่างน้อย 3 ด้าน คือ

1. ความสามารถในการพึ่งตนเอง ซึ่งครอบคลุมถึง การพึ่งตนเองด้านเมล็ดพันธุ์ กระบวนการผลิต การแก้ปัญหาอันเนื่องจากการผลิต และอาจจะรวมถึงกระบวนการแปรรูป ผลผลิต
2. ความปลอดภัยในตัวผู้ผลิตและผู้บริโภค ซึ่งหมายถึงการใช้สารสกัดจาก ธรรมชาติ ที่ไม่มีพิษตกค้างอยู่ในผลผลิต ไม่เป็นอันตรายต่อผู้ผลิต และผู้บริโภค
3. สิ่งแวดล้อมไม่เสียหาย คือ เป็นการเกษตรที่ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม ไม่ปล่อยมลพิษลง ดิน น้ำ อากาศ

แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาที่ยั่งยืน

แนวคิดการพัฒนาที่ยั่งยืน (sustainable development) เกิดขึ้นจากผลกระทบของ การพัฒนาในอดีต ซึ่งเน้นการพัฒนาด้านเศรษฐกิจเป็นหลัก จึงทำให้เกิดสภาพแวดล้อม เสื่อม สภาพลงไปทั่วโลกและไม่สามารถแก้ปัญหาค่าความยากจนที่คุกคามประเทศที่ กำลังพัฒนาได้ จึงได้มีการใช้ยุทธศาสตร์การพัฒนาที่ส่งเสริมความยั่งยืนและที่ไม่เป็น อันตรายต่อสิ่งแวดล้อมและมนุษย์ ซึ่งมีผู้เชี่ยวชาญได้ให้ความหมายการพัฒนาที่ยั่งยืน ดังนี้

Brundtland (อ้างถึงใน ชวลี อมาตกุล, 2540, หน้า 17) ซึ่งเป็นประธานคณะ กรรมการสิ่งแวดล้อมโลกได้ให้ความหมายการพัฒนาที่ยั่งยืนไว้ว่า การพัฒนาที่ยั่งยืน คือ

การพัฒนาที่ตอบสนองความต้องการในปัจจุบัน โดยมีได้ลดสมรรถนะของอนุชนรุ่นหลัง ในการตอบสนองความต้องการของตนเอง

พระธรรมปิฎก (ประยุทธ์ ปยุตโต) (2546, หน้า 25-27) ได้ให้ความหมาย การพัฒนาที่ยั่งยืนว่า เป็นการพัฒนาทำให้เกิดเป็นองค์รวม (holistic) ธรรมชาติแวดล้อม กับเศรษฐกิจจะต้องถูกบูรณาการเข้าด้วยกันแล้วให้เกิดสภาพที่เรียกว่า เป็นภาวะที่ยั่งยืน ทั้งสภาพเศรษฐกิจและทางสภาพแวดล้อม การคุ้มครองธรรมชาติแวดล้อมควบคู่กันไป ต่อการพัฒนาเศรษฐกิจรักษาสภาพแวดล้อม (environment) ควบคู่กับการพัฒนาคนในฐานะ เป็นแกนกลางของระบบพัฒนา โดยการพัฒนาที่ยั่งยืนก็ต่อเมื่อมีองค์ประกอบ 4 ประการ คือ

1. มนุษย์ มองมนุษย์ในฐานะที่เป็นทุนหรือปัจจัยการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม โดยควรพัฒนาให้มนุษย์เป็นทรัพยากรที่มีคุณภาพ ทั้งด้านสุขภาพ ความรู้ ความ สามารถ และความรับผิดชอบต่อสังคม และไม่บริโภคฟุ่มเฟือย มนุษย์ที่พัฒนาแล้วจะไม่เบียดเบียน ทั้งตนเองและผู้อื่น ส่งผลให้ระบบที่พัฒนาไม่ก่อให้เกิดความเบียดเบียนเช่นกันอันเป็น ปัจจัยที่เกื้อหนุนต่อการพัฒนาที่ยั่งยืน

2. สังคม จำแนกเป็นระบบย่อย เช่น ระบบเศรษฐกิจ ระบบการเมือง และระบบ การบริหารเอง ให้กระบวนการแห่งเหตุปัจจัยที่เกิดขึ้นและมีประสิทธิภาพมากยิ่งขึ้น ในการนำไปสู่ผลสำเร็จ โดยสังคมที่ยั่งยืนควรมีบรรยากาศของความช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีมาตรการร่วมกันพิทักษ์และป้องกันมิให้คนเบียดเบียนและทำลายธรรมชาติ และ ส่งเสริมการกระทำและกิจการที่เกื้อกูลกันแก่ธรรมชาติ

3. ธรรมชาติ มนุษย์จะต้องมีชีวิตที่สอดคล้องกลมกลืนกับธรรมชาติอย่าง ไม่มีเหตุผล ฟันฟูและสร้างธรรมชาติ

4. เทคโนโลยี และการประดิษฐ์ การผลิต การใช้เทคโนโลยีเพื่อการอนุรักษ์ ธรรมชาติและประหยัดพลังงาน โดยเทคโนโลยีที่มีประสิทธิภาพจะต้องผลิตมลภาวะ ให้น้อยที่สุดกำจัดของเสียหรือสามารถนำของเสียกลับมาใช้ประโยชน์ใหม่ได้

Becker (อ้างถึงใน วิศน์ ประสานพันธ์, 2549, หน้า 26) ได้กล่าวว่า การพัฒนาที่ ยั่งยืน หมายถึง การพัฒนาที่ก่อให้เกิดทรัพย์สินทุนที่สำคัญ 4 ประการ คือ

1. ทุนธรรมชาติ ทรัพยากรธรรมชาติที่สามารถฟื้นฟูได้และทรัพยากรที่ใช้แล้วหมดไป เช่น แร่ธาตุ ป่าไม้ น้ำ อากาศ และความหลากหลายทางชีวภาพ จะต้องเป็นการพัฒนาทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่แล้วไม่ให้ลดลงและไม่ทำสิ่งแวดล้อมเสื่อมโทรม
2. ทุนฝีมือมนุษย์ ทรัพย์สินที่มนุษย์สร้างขึ้นโดยใช้ความรู้ความสามารถและเงินทุน เช่น เครื่องจักร อาคาร ถนน เป็นต้น จะมีค่าเสื่อมราคาอันเนื่องมาจากอายุการใช้งาน ทุนฝีมือมนุษย์เป็นการนำทรัพยากรธรรมชาติมาใช้ประโยชน์ ซึ่งควรควบคุมการใช้ให้อยู่ภายใต้ขีดจำกัดของธรรมชาติและควบคุมสิ่งแวดล้อมให้เป็นไปตามมาตรฐานสากล
3. ‘ทุนสังคม หมายถึง ผลกระทบของการกระทำให้อัตตที่มีระบบเครือข่ายและการควบคุมของสังคม ซึ่งรวมถึงความสัมพันธ์ระหว่างคนในสังคมด้วยกันใด โดยสังคมที่ดีจะมีความขัดแย้งทางสังคมระหว่างกลุ่มน้อย ประชาชนมีโอกาสเข้ามามีส่วนร่วมในกระบวนการ การตัดสินใจ การทำลายหรือทำให้ทุนสังคมลดลงจะทำให้สังคมขาดความยั่งยืน
4. ทุนมนุษย์ หมายถึง การบริโภคในอดีต ประสพการณ์ ภูมิปัญญาและทักษะที่มีผลต่อความเป็นอยู่ในอนาคต ซึ่งสามารถที่จะถ่ายทอดไปยังคนรุ่นต่อไปได้ การสูญเสียทุนมนุษย์จะส่งผลเสียไปถึงทุนทางสังคม

ทฤษฎีการสร้างความทันสมัย

วิวัฒนาการของการศึกษาการสร้างความทันสมัย

นักวิชาการชาวตะวันตกให้ความสนใจศึกษาการสร้างความทันสมัยประมาณ 30 ปีกว่ามาแล้ว นับตั้งแต่ปี ค.ศ. 1950 เป็นต้นมา โดยมีมุ่งความสนใจติดตามศึกษาประเทศกำลังพัฒนาในเอเชีย แอฟริกา และลาตินอเมริกาในประเด็นการพัฒนาทางการเมืองให้เป็นประชาธิปไตย และประเด็นการสร้างความทันสมัยเพื่อพัฒนาสังคมให้เป็นสมัยใหม่ควบคู่กันไป อย่างไรก็ตามผลงานของนักวิชาการก่อนปี ค.ศ. 1950 ที่เกี่ยวข้องกับแนวความคิดการพัฒนาและการสร้างความทันสมัยมีมากมายทั้งทางสังคมวิทยา เศรษฐศาสตร์ และรัฐศาสตร์ ซึ่งมีอิทธิพลต่อวิวัฒนาการของการศึกษาการสร้างความทันสมัยอย่างยิ่ง

ในทางสังคมวิทยา Weber (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธ์ และบวร ประพฤติดี, 2552, หน้า 21) สร้างผลงานเกี่ยวกับค่านิยม จริยธรรม วัฒนธรรม ซึ่งมีความสัมพันธ์กับ

ระบบเศรษฐกิจอย่างสำคัญยิ่ง ผลงานของ Weber มีอิทธิพลต่อการศึกษาาระบบสังคมของ Parsons (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และบวร ประพฤตติ, 2552, หน้า 21) โดยเน้นวิเคราะห์โครงสร้างหน้าที่ของระบบสังคม คำนี้ถึงความ เป็นระเบียบในสังคม โดยการควบคุมเป็นสำคัญ ผลงานของ Parsons นำไปสู่การศึกษาในเรื่องบุคลิกภาพ บทบาทในสังคม และวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบในสองลักษณะที่ตรงกันข้าม คือ คนในสังคมเลือกที่จะแสดงออก หรือจะควบคุมอารมณ์และความรู้สึกไว้ เลือกประโยชน์ ส่วนตนหรือประโยชน์ส่วนรวมเป็นสำคัญ มีค่านิยมที่เป็นสากลหรือมีลักษณะเฉพาะสังคม แบ่งแยกอำนาจหน้าที่อย่างชัดเจน หรือยังซ้ำซ้อนก้าวก่ายกัน ความสามารถเป็นคุณสมบัติ ที่สำคัญของความสำ เร็จหรือคุณภาพไม่ขึ้นอยู่กับความสามารถเป็นต้น ลักษณะเหล่านี้ คือ ลักษณะของสังคมแบบดั้งเดิมและสมัยใหม่นั้นเอง

นอกจากนักสังคมวิทยาแล้ว ผลงานของนักสังคมศาสตร์ที่เกี่ยวข้องกับ เศรษฐศาสตร์การพัฒนา และรัฐศาสตร์ ซึ่งวางพื้นฐานของแนวความคิดการสร้าง ความทันสมัยได้แก่ ผลงานของ Rostow (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และ บวร ประพฤตติ, 2552, หน้า 22) แนวความคิดของ Rostow แยกความเติบโตทางเศรษฐกิจเป็น 5 ระดับ คือ เศรษฐกิจแบบดั้งเดิม ถีบตัวเพื่อการพัฒนา เข้าสู่การพัฒนา ถีบตัวเพื่อความสมบูรณ์และ อุดม โภคา ซึ่งเป็นแนวการพัฒนาเพื่อความเจริญทาง นักรัฐศาสตร์และนักสังคมวิทยา หลายท่านได้โยงแนวความคิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจเข้ากับการพัฒนาการเมือง เช่น Lipset and Cutright (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และบวร ประพฤตติ, 2552, หน้า 22) เห็นว่าความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและพื้นฐานสำคัญของการพัฒนา การเมือง การพัฒนาระบอบประชาธิปไตยจะสัมฤทธิ์ผลต้องมีรากฐานทางเศรษฐกิจ ที่ดีเสียก่อน อย่างไรก็ตาม Holt and Turner (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และบวร ประพฤตติ, 2552, หน้า 22) ได้พยายามชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาเศรษฐกิจจะสัมฤทธิ์ผลต้องมีรากฐานทางการเมืองที่ดีเสียก่อน ดังนั้นแนวความคิด Lipset and Cutright ชี้ให้เห็นว่า เศรษฐกิจเป็นตัวกำหนดการพัฒนาทางการเมือง แต่ Holt and Turner ชี้ให้เห็นว่าการเมือง เป็นตัวกำหนดการพัฒนาทางเศรษฐกิจ

การพัฒนาทางการเมืองย่อมมีผลต่อการเปลี่ยนแปลงในทางเศรษฐกิจและสังคม อย่างยิ่ง เช่น เมื่อมีความมั่นคง ความมีระเบียบทางการเมือง จะนำไปสู่การพัฒนา

เศรษฐกิจดังเช่น ประเทศญี่ปุ่น อังกฤษ เกาหลีใต้ ไต้หวัน สิงคโปร์ และฮ่องกง เป็นอาทิ และเช่นเดียวกันการพัฒนาทางเศรษฐกิจจะเป็นพื้นฐานของการพัฒนาทางการเมืองที่สำคัญ อย่างไรก็ตาม Huntington (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และบวร ประพฤตติ, 2552, หน้า 22) ได้ชี้ให้เห็นว่าการพัฒนาทางเศรษฐกิจอาจจะนำไปสู่ความวุ่นวาย ความไม่มีเสถียรภาพทางการเมืองได้เช่นกัน ดังเช่นประเทศเม็กซิโก บราซิล อินโดนีเซีย ฟิลิปปินส์ ไทย และเกาหลีใต้ เป็นต้น

ไม่ว่าจะเป็นการศึกษาในด้านการพัฒนาทางการเมืองหรือการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและทางสังคมดังกล่าวมาแล้ว มักจะเป็นการวิเคราะห์และการศึกษาเปรียบเทียบในความหมายของความทันสมัยไปด้วย เช่น ลักษณะสังคมของ Parsons คือ ลักษณะของสังคมแบบดั้งเดิมเปรียบเทียบกับลักษณะของสังคมแบบทันสมัยนั่นเอง ส่วน Rostow ได้ชี้ให้เห็นระดับความเจริญทางเศรษฐกิจทั้ง 5 ระดับ ในความหมายของ Rostow สังคมทันสมัยหมายถึง สังคมที่มีระดับเศรษฐกิจเข้าสู่การพัฒนา ถีบตัวเพื่อความสมบูรณ์ และขั้นอุดม โภคา ส่วนการศึกษาของ Lipset, Cutright, Holt and Turner สามารถนำมาอธิบายได้ว่า กระบวนการสร้างความทันสมัยนั้นย่อมมีผลต่อการพัฒนาเศรษฐกิจและยังผลต่อการพัฒนาทางการเมืองอย่างต่อเนื่องกัน ขณะเดียวกันเมื่อมีการพัฒนาทางการเมือง ย่อมมีผลต่อการพัฒนาทางเศรษฐกิจ และยังมีผลต่อกระบวนการสร้างความทันสมัยอย่างหลีกเลี่ยงมิได้

แนวความคิดการพัฒนาทางเศรษฐกิจสัมพันธ์กับแนวความคิดการพัฒนาทางการเมืองตลอดมา อย่างไรก็ตามในระยะหลัง ค.ศ. 1960 เป็นต้นมา นักรัฐศาสตร์กลุ่มหนึ่งได้มุ่งศึกษาการพัฒนาทางการเมืองโดยเฉพาะ เช่น Almond and Coleman (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และบวร ประพฤตติ, 2552, หน้า 23) ได้เสนอลักษณะสำคัญของการพัฒนาทางการเมืองคือความเท่าเทียมในสังคม ความสามารถของสถาบัน และการแบ่งแยกอำนาจหน้าที่อย่างชัดเจน แนวการศึกษาได้ขยายในลักษณะกว้างออกไป

การศึกษาของนักรัฐศาสตร์กลุ่มนี้พยายามสร้างกรอบการศึกษาในรูปแบบ การพัฒนาการเมืองเป็นหลัก ชี้ให้เห็นปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาทางการเมือง ลักษณะของการพัฒนาทางการเมืองและการสร้างทฤษฎีการพัฒนาทางการเมือง อย่างไรก็ตามปัญหาในการศึกษามีอยู่มาก เช่น ความหมายของการพัฒนาทางการเมืองมีหลากหลาย

นักวิชาการแต่ละท่านใช้ในความหมายที่แตกต่างกันออกไป การวิเคราะห์แตกต่างกัน ปัจจัยที่ใช้อธิบายแตกต่างกัน การศึกษาส่วนมากเน้นในแนวความคิดการพัฒนาทางการเมืองไปสู่ระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตก ความมั่นคงและความมีระเบียบในทางการเมือง นอกจากจุดมุ่งหมายของการสร้างทฤษฎีแล้ว การศึกษาพัฒนาทางการเมืองยังมุ่งเน้นศึกษา การสร้างรัฐ โดยให้ความสำคัญต่อปัจจัยความเป็นชาตินิยมในการพัฒนาการเมือง ในประเทศกำลังพัฒนา เช่น การศึกษาของ Deutsch (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และ บวร ประพฤติดี, 2552, หน้า 23) เป็นต้น

การศึกษาในกรอบการพัฒนานำไปสู่การศึกษาการสร้างความทันสมัยอย่างสำคัญ เช่น Levy (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และบวร ประพฤติดี, 2552, หน้า 23) ใช้กรอบการวิเคราะห์ทางโครงสร้างหน้าที่ อธิบายกระบวนการ การสร้างความทันสมัย Apter (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และบวร ประพฤติดี, 2552, หน้า 23) พยายามสร้าง รูปแบบการสร้างความทันสมัยโดยคำนึงถึงปัจจัยอำนาจความชอบธรรมทางการเมือง เป็นสำคัญ ส่วน Black (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และบวร ประพฤติดี, 2552, หน้า 23) ได้อธิบายรูปแบบของกระบวนการสร้างความทันสมัยและผลของกระบวนการเหล่านี้ ไว้อย่างละเอียด

ในระยะแรก ๆ ของการศึกษาการพัฒนา นักวิชาการมักจะมองในความหมายที่ดี หมายถึง ความเจริญ ความเติบโต ความก้าวหน้า เป็นสำคัญ แต่ต่อมานักวิชาการเปลี่ยน จากการมองการพัฒนาในแง่ดีอย่างเดียวมาเป็นการมองในแง่การเปลี่ยนแปลงของสังคม กล่าวคือ เป็นการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นเสมอในสังคมและมีผลทั้งในทางที่ดีและทางไม่ดี เช่น การศึกษาของ Black and Huntington เป็นต้น

สรุปได้ว่าการศึกษาการสร้างความทันสมัยเป็นส่วนหนึ่งของการศึกษาในกรอบ ของการพัฒนา โดยผู้ศึกษาหันมาให้ความสนใจต่อปัจจัย ชาตินิยม การสร้างชาติ การ พัฒนาอุตสาหกรรม การสร้างเมือง การพัฒนาการศึกษา อันเป็นกระบวนการของการ สร้างความทันสมัยนั่นเอง

ความหมายของการสร้างความทันสมัย

ในปัจจุบันมีการใช้คำว่า “การสร้างความทันสมัย” กันอย่างหลากหลายในหลาย ความหมายซึ่งนำมาประมวลได้ดังนี้

1. เป็นเป้าหมายที่พึงปรารถนาของสังคม หรือเป็น “ความทันสมัย” กล่าวคือ การสร้างความทันสมัยเป็นจุดมุ่งหมายของสังคม เป็นภาวะที่เจริญรุ่งเรือง ที่ดี ที่งอกงาม และอุดมสมบูรณ์ซึ่งมักจะเปรียบเทียบกับภาวะความเจริญในตะวันตก ลักษณะตามแบบ ตะวันตกจึงเป็นที่พึงปรารถนาของประเทศกำลังพัฒนาทั้งปวง ในความหมายนี้การสร้างความทันสมัยจึงเป็นเพียงเป้าหมายที่พึงปรารถนาของสังคม เช่น สังคมแบบอุดม โภคา ของ รอสโดว์และ ออร์แกนสกี เป็นเป้าหมายของการสร้างความทันสมัย

2. เป็นเครื่องมือหรือเป็นกระบวนการที่จะนำประเทศไปสู่การเปลี่ยนแปลง ในทางที่ดีขึ้นในความหมายนี้ “การสร้างความทันสมัย” จึงเป็นกระบวนการสากล ในหลายรูปแบบของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม เช่น กระบวนการสร้างอุตสาหกรรม สร้างเมือง เปลี่ยนสังคมแบบเกษตรกรรมเป็นอุตสาหกรรม พัฒนาการศึกษา และการสื่อสารมวลชนให้ทันสมัย อาทิ

Huntington (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และบวร ประพฤติดี, 2552, หน้า 25) ได้ชี้ให้เห็นว่าการสร้างความทันสมัยคือกระบวนการเปลี่ยนแปลงในสังคมอันได้แก่ การสร้างอุตสาหกรรม ความเจริญทางเศรษฐกิจ การขยายสถานภาพในทางสังคมให้ดีขึ้น และการเข้ามามีส่วนร่วมในทางการเมือง เป็นต้น

อย่างไรก็ตามในแต่ละกระบวนการมีความสัมพันธ์กับการเปลี่ยนแปลงทางสังคม อื่นๆ ด้าน ดังเช่น การเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคม Deutsch (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และบวร ประพฤติดี, 2552, หน้า 25) เห็นว่าเป็นกระบวนการ เปลี่ยนแปลงหรือทำลายความผูกพันในทางสังคมเศรษฐกิจและความรู้สึกแบบเดิมและ รับรูปแบบพฤติกรรมตลอดจนชีวิตแนวใหม่ที่มาจากระบบการศึกษา การสื่อสารมวลชน การสร้างเมืองและอาชีพในสังคมแบบอุตสาหกรรม

ส่วนการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจนั้นเกิดขึ้นจากกระบวนการลงทุน การสร้าง อุตสาหกรรมและการสร้างการกินดีอยู่ดีที่สมบูรณ์มั่นคง ซึ่งสามารถวัดการพัฒนาทาง เศรษฐกิจได้จากรายได้ประชาชาติต่อคน รายได้จากผลผลิตภายในประเทศต่อคน และ

จากการขยายตัวทางอุตสาหกรรม เป็นต้น ในสังคมที่เศรษฐกิจตกต่ำจะประสบปัญหา การตายของทารกแรกเกิด ความยากจน ตัวแปรของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ ดังกล่าวได้นำมาใช้ในการศึกษากระบวนการสร้างความทันสมัยของ Adelman and Morris (อ้างถึงใน ทิพาพร พิมพิสุทธิ์ และบวร ประพฤตติ, 2552, หน้า 25)

การสร้างคามทันสมัยนอกจากจะเป็นกระบวนการของการเปลี่ยนแปลงทางสังคม แล้ว Black เห็นว่าเป็นกระบวนการซึ่งเกิดขึ้นในสังคมโดยสถาบัน ต่าง ๆ สามารถปรับตัว หรือบทบาทได้ทันกับการเปลี่ยนแปลงทางวิทยาการ ความรู้ ใหม่ ๆ เทคโนโลยีและ วิทยาศาสตร์สมัยใหม่ได้เป็นอย่างดี ลักษณะของความทันสมัยที่ 5 ประการ คือ ความเจริญทางวิทยาการ เศรษฐกิจ สังคม การเมือง และความมานะพยายามของคน ในสังคม ความเจริญทางวิทยาการหมายถึง ความเจริญในด้านความรู้ของมนุษย์ที่จะ ควบคุมสิ่งแวดล้อมเพื่อประโยชน์แก่มวลมนุษย์ทั้งปวง ความเจริญทางวิทยาศาสตร์ เทคโนโลยีและการอธิบายด้วยเหตุผล ส่วนความทันสมัยในด้านเศรษฐกิจหมายถึง การอดออม การลงทุน การนำวิทยาการสมัยใหม่มาใช้ในการพัฒนาเศรษฐกิจ และความรู้ เชี่ยวชาญเฉพาะด้านเพื่อการพัฒนา ความทันสมัยในด้านสังคม หมายถึง การสร้างสังคม- เมือง การขยายการศึกษาให้ประชาชน ได้มีความรู้มากขึ้น การพัฒนาการสื่อสารมวลชน การกระจายรายได้อย่างเป็นธรรม และการเขยิบสถานะภาพสังคมมีมากขึ้นส่วน ความทันสมัยทางการเมืองหมายถึง ความสามารถในการระดมทรัพยากรมาใช้ ให้มีประสิทธิผลและประสิทธิภาพมากที่สุด โดยให้มีการเข้าร่วมทางการเมือง ตลอดจน มีองค์การที่จะช่วยบริหารงานเหล่านั้นให้ประสบผลเป็นอย่างดี พร้อมกับความรู้สึที่ จะทำเพื่อชาติและสังคมส่วนรวมเป็นสำคัญ ความขยัน มานะ ความเพียรพยายามเป็นปัจจัย ที่สำคัญอีกประการหนึ่งอันจะนำไปสู่สังคมทันสมัยในที่สุด

3. เป็นสังคมทันสมัยซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกับสังคมแบบดั้งเดิม กล่าวคือ เมื่อก้าวถึงความทันสมัยจะหมายถึง การพัฒนา ความดี ความมั่งคั่ง อุตสาหกรรม และความเจริญทั้งมวล ซึ่งมีลักษณะตรงข้ามกับสังคมแบบดั้งเดิม คือ ด้อยพัฒนา มีความเจริญในระดับต่ำ เป็นสังคมแบบเกษตรกรรมและยังเป็นสังคมชนบท จะกล่าวถึง รายละเอียดต่อไป

ในทุกสังคมจะไม่มีลักษณะของสังคมทันสมัยหรือสังคมดั้งเดิมเพียงลักษณะเดียวเท่านั้น แต่จะมีลักษณะของสังคมทั้งสองอยู่ในทุกสังคม ซึ่งอาจจะมีระดับแตกต่างกันไป โดยเฉพาะในสังคมกำลังพัฒนาซึ่งเป็นสังคมที่กำลังเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบเกษตรกรรมไปสู่สังคมแบบอุตสาหกรรม จะเห็นลักษณะของความทันสมัยกับแบบดั้งเดิมผสมกันอยู่เสมอ ดังนั้นลักษณะทั้งสองนี้จะแยกจากกันเด็ดขาดไม่ได้ เช่น ในสังคมไทยจะมีทั้งลักษณะสังคมแบบอุตสาหกรรมในเมืองใหญ่ ๆ แต่ขณะเดียวกันจะมีลักษณะสังคมชนบทแบบเกษตรกรรมผสมอยู่ด้วย

ลักษณะสังคมแบบดั้งเดิมมีความสำคัญต่อสังคมในระยะหัวเลี้ยวหัวต่ออย่างยิ่ง ความต่อเนื่องในความคิดและสถาบันทางสังคมแบบเดิมคือ ครอบครัวและศาสนาจะทำให้การเปลี่ยนแปลงเป็นไปอย่างราบรื่น บางสังคม เช่น ญี่ปุ่น ปัจจัยเหล่านี้ยังช่วยส่งเสริมให้ประสบความสำเร็จในการพัฒนาเศรษฐกิจ ดังนั้นลักษณะสังคมแบบดั้งเดิมจึงมีความสำคัญและเป็นรากฐานของความสำเร็จในการเปลี่ยนแปลงให้สังคมเป็นสมัยใหม่อีกด้วย

ลักษณะของการสร้างความทันสมัย

การสร้างความทันสมัยเป็นกระบวนการที่เชื่อมระหว่างสังคมแบบดั้งเดิมกับสังคมทันสมัย ซึ่งพอจะสรุปได้ 9 ลักษณะ ดังนี้

1. การสร้างความทันสมัยเป็นกระบวนการปฏิบัติ อันนำมาซึ่งการเปลี่ยนแปลงในสังคมแบบรวดเร็วและรุนแรง โดยเฉพาะในวิถีชีวิตของมนุษย์ เป็นต้นว่า เปลี่ยนแปลงจากการใช้เครื่องมือในการประกอบอาชีพแบบง่าย ๆ ที่ทำจากท้องถิ่นมาเป็นการใช้เครื่องจักร เครื่องทุ่นแรงที่ต้องอาศัยความรู้ความเชี่ยวชาญเฉพาะด้าน อย่างไรก็ตามเราจะเห็นว่าการสร้างความทันสมัยมิใช่เป็นกระบวนการการปฏิบัติในทุกสังคมเสมอไป บางสังคมจะเป็นการเปลี่ยนแปลงแบบค่อยเป็นค่อยไป ไม่รวดเร็วและรุนแรงดังกระบวนการปฏิบัติซึ่งอาจจะใช้เวลาหลายปีกว่าจะได้ใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่ เป็นต้น

2. การสร้างความทันสมัยเป็นกระบวนการที่สลับซับซ้อน ประกอบด้วยหลายกระบวนการเปลี่ยนแปลง เช่น การเปลี่ยนแปลงทางอุตสาหกรรม การสร้างเมือง การขยายบทบาทของสื่อสารมวลชนในสังคมให้มากขึ้น การเพิ่มจำนวนคนรู้หนังสือให้มากขึ้น

3. การสร้างความทันสมัยเป็นกระบวนการที่เป็นระบบกล่าวคือ เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นในสังคมจะมีผลต่อเนื่องทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงต่อยังปัจจัยอื่น ๆ ต่อไป เช่น เมื่อมีการเปลี่ยนแปลงทางอุตสาหกรรมจะทำให้เกิดกระบวนการอพยพของทรัพยากรมนุษย์จากชนบทสู่เมือง ทำให้เกิดการพัฒนาชุมชนเมือง และตามด้วยการขยายการศึกษาออกไปสู่ประชาชนมากขึ้น

4. การสร้างความทันสมัยเป็นกระบวนการสากลเกิดขึ้นในทุกสังคม เช่น กระบวนการสร้างอุตสาหกรรม สร้างเมือง ขยายการศึกษา พัฒนาระบบของสื่อมวลชน อย่างไรก็ตามระดับการพัฒนากระบวนการเหล่านี้ในสังคมหนึ่งย่อมแตกต่างไปจากสังคมอื่น ๆ

5. การสร้างความทันสมัยเป็นกระบวนการที่ต้องใช้เวลานานอย่างต่อเนื่องกัน ดังจะเห็นได้จากการสร้างความทันสมัยในด้านความรู้ เทคโนโลยีในอังกฤษและประเทศอื่น ๆ ในยุโรป ล้วนแต่อาศัยเวลานานในการพัฒนาวิทยาการเหล่านั้น อย่างไรก็ตามการสร้างความทันสมัยในโลกปัจจุบันมิต้องอาศัยเวลาดังแต่ก่อน เพราะสามารถลอกเลียนแบบวิทยาการที่พัฒนาแล้วจากสังคมหนึ่งและพัฒนาให้ดีกว่าได้ในปัจจุบัน การซื้อเทคโนโลยีสามารถทำได้ภายในระยะเวลาอันรวดเร็ว ดังนั้นโลกวิทยาการสมัยใหม่จึงเป็นการสร้างความทันสมัยที่ใช้ระยะเวลาอันสั้นในโลกปัจจุบัน

6. การสร้างความทันสมัยเป็นไปอย่างมีขั้นตอน กล่าวคือเป็นการเปลี่ยนแปลงจากสังคมแบบดั้งเดิมไปสู่สังคมทันสมัย หรือสังคมแบบสมัยใหม่ อย่างไรก็ตามการเปลี่ยนแปลงในขั้นตอนต่างๆ ของแต่ละสังคมมิได้ทำลายลักษณะสังคมดั้งเดิมไปอย่างสิ้นเชิงแต่ยังคงไว้ซึ่งลักษณะสังคมแบบดั้งเดิมควบคู่ไปกับลักษณะสังคมสมัยใหม่เสมอคงได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

7. การสร้างความทันสมัยเป็นกระบวนการที่จะนำไปสู่สังคมที่ดี ก้าวหน้าและพัฒนาขึ้นเสมอ จะไม่ย้อนกลับไปสู่สังคมแบบเก่า ในประเด็นนี้สามารถโต้แย้งได้ว่าสังคมอาจจะไม่ก้าวหน้าไปสู่ภาวะที่ดีขึ้นตลอดไป แต่อาจจะเปลี่ยนแปลงไปสู่ภาวะที่เสื่อมโทรมทางสังคมเศรษฐกิจและการเมืองได้ ดังเช่นที่เกิดขึ้นในประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลายเช่น เวียดนาม กัมพูชา และเม็กซิโก เป็นต้น

ลักษณะสังคมแบบดั้งเดิมและสังคมทันสมัย

ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้นว่า ในทุกสังคมแม้สังคมที่ทันสมัยแล้วก็ตามจะมีลักษณะของสังคมทันสมัยและสังคมดั้งเดิมผสมกันอยู่เสมอไป (ทิพาพร พิมพิสุทธิ และ บวร ประพศิตี, 2552, หน้า 21-35)

สังคมแบบดั้งเดิม มีลักษณะที่สำคัญดังนี้

1. ลักษณะทางสังคม ความสัมพันธ์ในครอบครัวและหมู่เครือญาติมีความสำคัญในการทำงานมากกว่าความสามารถของบุคคลการทำงานยังไม่มีแบ่งแยกอำนาจหน้าที่กันอย่างชัดเจน บุคคลเดียวกันต้องรับหน้าที่ความรับผิดชอบหลายอย่างพร้อม ๆ กันไป ความสำคัญในตนเองมีสูงมีจารีตประเพณีเฉพาะของท้องถิ่นที่ยึดถือปฏิบัติต่อกันมา ไม่มีกฎเกณฑ์ระเบียบหรือกฎหมายที่เป็นสากลยึดปฏิบัติแต่อย่างใดเป็นสังคมเกษตรกรรม ประมาณ 80 เปอร์เซ็นต์ของประชากรทั้งหมดเป็นเกษตรกร
 2. ลักษณะสภาพแวดล้อมและสภาพภูมิศาสตร์
 - 2.1 เป็นสังคมชนบท
 - 2.2 มีอัตราผู้รู้หนังสือในระดับต่ำมาก
 - 2.3 อัตราการเกิดสูง
 - 2.4 อัตราการตายสูง
 - 2.5 อัตราผู้เจ็บป่วยสูง
 - 2.6 อัตราการเสี่ยงต่อภัยจากธรรมชาติสูง
 3. ลักษณะโครงสร้างทางสังคมและชนชั้นทางสังคม ลักษณะของครอบครัวเป็นแบบขยาย กล่าวคือ ญาติพี่น้องอยู่รวมกันในครอบครัวเดียวกันหมด ไม่นิยมแยกครอบครัวออกต่างหากความแตกต่างในการประกอบอาชีพมีน้อยไม่มีศักยภาพทางสังคม กล่าวคือ ไม่มีการเปลี่ยนแปลงสถานภาพทางสังคม
 4. ลักษณะทางเศรษฐกิจ
 - 4.1 ประกอบอาชีพทางการเกษตร ทำไร่เลื่อนลอยและเลี้ยงสัตว์
 - 4.2 ครอบครัวหนึ่ง ๆ มีหน้าที่ความรับผิดชอบหลายอย่างในขณะเดียวกัน ไม่มีการแบ่งแยกหน้าที่ที่ชัดเจน
 - 4.3 รายได้ต่ำและการบริโภคต่ำ

- 4.4 มีการผลิตในระดับต่ำ พอดีกับการบริโภค
- 4.5 ปัจจัยส่งเสริมในการผลิต เช่น ไฟฟ้า ถนนหนทาง มีในระดับต่ำ
- 5. ลักษณะทางวัฒนธรรม ครอบครัวมีความสำคัญต่อการอบรมสั่งสอนอย่างยิ่ง ยึดมั่นในระบบจารีตประเพณีและค่านิยมแบบเดิมไม่สนใจ ไม่มีส่วนร่วมในทางการเมือง
- 6. ลักษณะทางสื่อมวลชน
 - 6.1 การสื่อสารมีลักษณะจากปากต่อปาก พูดต่อ ๆ กันไป
 - 6.2 มักจะเป็นการพรรณนาความ
 - 6.3 กลุ่มผู้รับข่าวสารมีเป็นจำนวนน้อย
- 7. ลักษณะทางการเมือง
 - 7.1 หน้าที่ของระบบการเมืองมีน้อย
 - 7.2 โครงสร้างทางการเมืองไม่ยุ่งยากสลับซับซ้อน อำนาจหน้าที่ทางการเมืองไม่ถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจน
- 8. ลักษณะทัศนคติและพฤติกรรม
 - 8.1 เชื่อในโชคกลาง
 - 8.2 ยึดมั่นในขนบธรรมเนียมประเพณี
 - 8.3 หน้าที่พลเมืองมีในระดับต่ำ
 - 8.4 ความคิดสร้างสรรค์มีจำกัด
 - 8.5 มีระดับความคาดหวัง ความต้องการต่ำ

สังคมแบบสมัยใหม่ มีลักษณะที่สำคัญดังนี้

1. ลักษณะทางสังคม ให้ความสำคัญต่อความสามารถของบุคคล ความสามารถ จึงเป็นคุณธรรมของสังคมทันสมัยการทำงานมีการแบ่งแยกอำนาจหน้าที่และความรับผิดชอบอย่างชัดเจนมีระเบียบ กฎเกณฑ์ กฎหมายยึดถือเป็นแนวทางปฏิบัติมากกว่า จารีตประเพณีใช้เหตุและผลในการกระทำมากกว่าอารมณ์ความรู้สึกเป็นสังคมอุตสาหกรรม
2. ลักษณะสภาพแวดล้อมและสภาพภูมิศาสตร์ เป็นสังคมเมือง อัตราผู้รู้หนังสือ มีสูง อัตราการเกิดต่ำ อัตราการตายต่ำ อัตราผู้เจ็บป่วยต่ำ อัตราการเสี่ยงต่อภัยจากธรรมชาติต่ำ

3. ลักษณะโครงสร้างทางสังคมและชนชั้นทางสังคม ลักษณะของครอบครัวเป็นแบบเดี่ยว คือ ครอบครัวเล็ก นิยมแยกครอบครัว ออกจากครอบครัวเดิม มีการพัฒนาความชำนาญอาชีพเฉพาะด้านมากขึ้น ในสังคมทันสมัยจะมีอาชีพมากมายเกิดขึ้นเพื่อสนองความเจริญ และการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคม เช่น เมื่อมีการพัฒนาระบบตลาดและการส่งออกจะผลักดันให้เกิดความชำนาญเฉพาะด้าน เช่น ด้านการธนาคาร การเงิน การตลาด การขนส่ง การสื่อสาร และกฎหมายระหว่างประเทศ เป็นต้น มีศักยภาพในการเปลี่ยนสถานภาพทางสังคมสูง โดยเฉพาะผู้มีความรู้ความสามารถ โดยมีถูกจำกัดแต่เพียงชาติกำเนิดหรือชนชั้นของตน

4. ลักษณะทางเศรษฐกิจ

4.1 ประกอบอาชีพทางอุตสาหกรรม

4.2 หน่วยงานหนึ่ง ๆ จะรับผิดชอบและมีหน้าที่จำกัดเฉพาะอย่างเท่านั้น

4.3 รายได้สูงและการบริโภคอยู่ในระดับสูง

4.4 มีทุนสะสมสูงและการผลิตอยู่ในระดับสูง

4.5 ปัจจัยส่งเสริมการผลิต เช่น ถนน เขื่อน ไฟฟ้า ได้พัฒนาก้าวหน้าไปใน

ระดับสูง

4.6 ใช้ความรู้วิทยาการควบคุมธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมเพื่อยังประโยชน์ต่อมวลมนุษยชาติทั้งปวง

5. ลักษณะทางวัฒนธรรม

5.1 นอกจากครอบครัวแล้วสถาบันการศึกษา สื่อมวลชนและสถาบันทางการเมืองมีอิทธิพลต่อกระบวนการอบรมสั่งสอนอย่างยิ่ง

5.2 ความริเริ่มสร้างสรรค์เป็นคุณสมบัติที่สำคัญของสังคมทันสมัย

5.3 มีความสนใจและเข้าร่วมทางการเมือง

6. ลักษณะทางสื่อมวลชน

6.1 ข่าวสารผ่านไปสู่มวลชนด้วยสื่อในรูปต่าง ๆ กัน เช่น หนังสือพิมพ์ โทรทัศน์และวิทยุ เป็นต้น

6.2 กลุ่มผู้รับบริการข่าวสารมีหลากหลาย มีความต้องการต่างกัน

6.3 มักจะเป็นการอธิบายมากกว่าการพรรณนาความ

7. ลักษณะทางการเมือง

7.1 หน้าที่ของระบบการเมืองมีมากและสลับซับซ้อน

7.2 อำนาจหน้าที่ทางการเมืองถูกกำหนดไว้อย่างชัดเจน

8. ลักษณะทัศนคติและพฤติกรรม
 - 8.1 เชื่อในเหตุและผล
 - 8.2 ตระหนักในหน้าที่พลเมืองในระดับสูง
 - 8.3 ความคิดสร้างสรรค์มีในระดับสูง
 - 8.4 มีระดับความคาดหวัง ความต้องการสูง

งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากแนวคิดทฤษฎีข้างต้น ได้มีผลงานวิจัยต่าง ๆ ที่สอดคล้องและสนับสนุนแนวทางที่เกี่ยวข้องกับ การพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง ที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้ถึงศักยภาพในการพึ่งตนเองของแหล่งเรียนรู้การเกษตรเพื่อการพึ่งตนเองและสิ่งแวดล้อมท้องถิ่น ในลักษณะที่แตกต่างกันแต่ละบริบทของการศึกษา ซึ่งจะได้รับการนำมาทบทวนวรรณกรรมในครั้งนี้

เสาวภา เดชาภิมณฑ์ (2544) ศึกษาเรื่อง การพัฒนาแบบพึ่งตนเอง: กรณี ศึกษาชุมชนคีรีวง จังหวัดนครศรีธรรมราช การศึกษาเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาถึงแนวคิดการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง ศึกษาถึงภูมิปัญญาท้องถิ่นที่เกิดจากการเรียนรู้จากประสบการณ์จริง และสามารถรักษาสืบทอดภูมิปัญญานั้นไว้ ให้คงอยู่ได้จนถึงปัจจุบัน เพื่อศึกษาถึงหลักการการบริหารจัดการของชุมชน โดยนำเอาหลักการพัฒนาชุมชนและบริหารจัดการแบบพึ่งตนเองของหมู่บ้านคีรีวง โดยใช้กรอบการวิเคราะห์การพึ่งตนเองของชุมชนชนบท เข้ามาเป็นกรอบในการศึกษา

ผลการวิจัย พบว่า

1. การพัฒนาชุมชนได้ใช้หลักการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง ในทางปฏิบัตินั้นได้เกิดขึ้นมานานแล้ว โดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมชนบทไทย ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และระดับชุมชน และความพยายามพึ่งตนเองในระดับต่าง ๆ ซึ่งจะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อบุคคลมีความพยายามพึ่งตนเอง และนอกจากนั้นยังประกอบไปด้วยปัจจัยในหลาย ๆ ด้านที่เป็นตัวช่วยให้การพึ่งตนเองนั้นประสบผลสำเร็จ เช่น ลักษณะทางภูมิศาสตร์ ความสมบูรณ์ทางด้านทรัพยากรธรรมชาติ การมีวัฒนธรรม ประเพณี วิถีชีวิตที่เป็น

เอกลักษณ์ของท้องถิ่นนั้น ๆ หล่อหลอมให้โครงสร้างทางสังคมของชุมชนนั้นเข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้

2. หลักการบริหารจัดการของชุมชนศิรีวงนั้น ซึ่งเป็นชุมชนที่มาจากบรรดาเหล่าทหารเกณฑ์ ที่หนีการเกณฑ์ทัพเพื่อไปรบที่เมืองไทรบุรีในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น มาตั้งรกรากประกอบอาชีพทำสวน “สมรม” ซึ่งเป็นการผสมผสานกันระหว่างสวนกับป่า มีรูปแบบวิธีการเพาะปลูกเลียนแบบธรรมชาติ การพัฒนาและหลักการบริหารจัดการภายในชุมชน เกิดจากการทำงานของหน่วยย่อยต่าง ๆ ทางสถาบันสังคมและได้ทำงานอย่างประสานสอดคล้องกัน เนื่องจากชุมชนศิรีวงเป็นชุมชนที่มีพื้นฐานความสัมพันธ์แบบเครือญาติ ดังนั้นหลักการบริหารจัดการของชุมชนจึงใช้หลักการแบบคนในครอบครัว มีความยืดหยุ่น ช่วยกันดูแลซึ่งกันและกัน และทุกคนต่างพร้อมใจกันที่จะปฏิบัติตามกฎระเบียบของชุมชน มีวิถีชีวิตความเป็นอยู่ที่เรียบง่าย มีการช่วยเหลือเกื้อกูลซึ่งกันและกัน อยู่กันแบบพี่แบบน้องและวิถีการผลิตที่ไม่ทำลายทรัพยากรสิ่งแวดล้อม

อีกทั้งพบว่าชุมชนศิรีวงมีศักยภาพ ที่สามารถพัฒนาสร้างกลุ่มออมทรัพย์ของหมู่บ้านได้ และเป็นองค์กรที่มีความเข้มแข็ง รวมทั้งสามารถผลิตสินค้าอุปโภคบริโภคนำไปแปรรูปเป็นสินค้าอุตสาหกรรม มีศักยภาพในการใช้ระบบเทคโนโลยีที่เหมาะสม ประยุกต์กับภูมิปัญญาชาวบ้านที่สั่งสมมาเป็นร้อยปี เกิดเป็นระบบเศรษฐกิจชุมชนพึ่งตนเอง ซึ่งเป็นฐานสำคัญในการพัฒนาเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศให้เข้มแข็ง นี่เป็นหัวใจหลักสำคัญของการพัฒนาในแนวใหม่ที่เน้นการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง

พรประภา สินธุนาวา (อ้างถึงใน มานะ ชนะบุญ, 2547, หน้า 53) ศึกษาเรื่อง การศึกษาการพึ่งตนเองของชุมชน โดยแนววัฒนธรรมชุมชน เพื่อการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์: ศึกษาเฉพาะกรณีบ้านตะเพินคี หมู่ที่ 11 ตำบลองค์พระ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี

ผลการวิจัย พบว่า ปัจจัยหรือเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้โดยไม่ต้องแยกโดดเดี่ยวจากโลกภายนอก และมีความสัมพันธ์ที่เหมาะสมกับสภาวะแวดล้อมประกอบด้วย

1. ชุมชนมีระบบผลิตแบบยังชีพ เพื่อกินเพื่ออยู่เป็นหลัก มีปัจจัยการผลิตเพียงพอ และมีปัจจัย 4 เป็นพื้นฐานในการดำรงชีวิต

2. ชุมชนอยู่ร่วมกันสัมพันธ์กัน โดยมีระบบครอบครัวและระบบเครือญาติเป็นหน่วยพื้นฐานในการช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีการถ่ายทอดคุณค่าของชุมชนที่สืบทอดกันมาตลอดจนมีการแก้ไขปัญหาคความขัดแย้งภายในตามหลักประเพณีที่มีอยู่

3. ชุมชนมีระบบคุณค่า ศาสนา ความเชื่อ ที่ยังเคารพแก่สิ่งที่บรรพบุรุษได้ตั้งสมมาแต่ก่อน มั่นใจตน (อ้างถึงใน มานะ ชนะบุญ, 2547, หน้า 54) วิจัยเรื่อง *ยุทธศาสตร์การสร้างความเข้มแข็งให้ชุมชน: บทเรียนจากตำบลบางพระ จังหวัดฉะเชิงเทรา* ผลการวิจัย พบว่า การสร้างความเข้มแข็งที่ทำให้ตำบลบางพระได้รับรางวัล *ธรรมมาภิบาลดีเด่น* มีดังนี้

1. การสร้างผู้นำที่มีศักยภาพ โดยใช้การศึกษาคุณงาน อบรมและการปฏิบัติจริง
2. พัฒนากลุ่มหรือองค์กร และพัฒนางาน โดยยึดหลักการเรียนรู้ร่วมกันและยึดหลักธรรมมาภิบาล โดยเฉพาะความโปร่งใส ความยุติธรรมและความเป็นประชาธิปไตย
3. สร้างความสามัคคี ความเอื้ออาทรและเกื้อกูล สร้างสำนึกท้องถิ่นและสำนึกเพื่อส่วนรวมให้เกิดขึ้นในทุกกลุ่ม
4. สร้างการมีส่วนร่วม ในทุกขั้นตอนให้เกิดขึ้นในกลุ่มประชาชน
5. สร้างพฤติกรรมที่เอื้อต่อการพัฒนาให้เป็นวัฒนธรรม
6. สร้าง ใช้ และร่วมมือกับเครือข่ายในการพัฒนาในโอกาสที่เหมาะสม

วิจัย รูปขำดี และสังคม คุณคณากรสกุล (2546) *ชุดวิจัยของโครงการสร้างสรรค์พลังแผ่นดิน: กรณีศึกษาเกษตรกรรมยั่งยืน* ได้ทำการศึกษารูปแบบและกลไกในการสร้างความเข้มแข็งของชุมชน โดยเน้นการศึกษาชุมชนที่ได้รับการยอมรับว่าเข้มแข็งอยู่แล้ว เพื่อค้นหาว่า มีปัจจัยใดบ้างในการเสริมสร้างความเข้มแข็ง ซึ่งจะนำไปสู่การวางแผนในระยะยาว เพื่อที่จะผลักดันให้ชุมชนที่มีอยู่ทั่วประเทศ ซึ่งส่วนใหญ่อยู่ในภาวะด้อยโอกาสขาดการพัฒนาที่ดี หลายชุมชนอยู่ในสภาพเรื้อรัง ซึ่งตัวแบบของชุมชนที่ประสบความสำเร็จ น่าจะเป็นส่วนหนึ่งในการเป็นตัวแบบให้ชุมชนเหล่านั้นได้รับรู้ เรียนรู้ และประยุกต์ใช้อย่างเหมาะสม ซึ่งจะทำให้เกิดความเข้มแข็งตามขึ้นมาด้วย

ผลการวิจัย พบว่า ในการศึกษาครั้งนี้ ได้พบปัจจัยหลายประการที่สามารถนำไปเป็นตัวแบบในการเสริมสร้างความเข้มแข็งให้กับชุมชน เช่น การมีส่วนร่วมในทุกระดับ ตั้งแต่ร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมดำเนินการ ร่วมรับผลประโยชน์ การใช้หลักวิชาการ

ในการสร้างความเข้มแข็ง การใช้ความเชื่อ ความศรัทธา การใช้ความเพียรที่ยาวนาน ซึ่งปัจจัยเหล่านี้ ไม่ได้เป็นสูตรสำเร็จตายตัว แต่ต้องผ่านกระบวนการยอมรับของสมาชิกชุมชน กล่าวอีกนัยหนึ่งก็คือ ถ้าสามารถผลักดันให้สมาชิกชุมชนใดเห็นความสำคัญและมีส่วนร่วมดำเนินการ โอกาสแห่งความสำเร็จก็จะเป็นไปได้สูง

จรัสเรือง ศิริวัฒนรักษ์ (2542) ศึกษาเรื่อง *การพัฒนาแบบพึ่งตนเองกับการพัฒนาในเชิงพุทธ: กรณีศึกษาชุมชนศิระะอโศก* การศึกษาเรื่องนี้มีวัตถุประสงค์ เพื่อศึกษาถึงแนวคิดการพัฒนาแบบพึ่งตนเองกับการพัฒนาในแนวคำสอนของพุทธศาสนา รวมถึงความเหมือนและความแตกต่างของแนวคิดการพัฒนาในแนวทางพุทธกับการพึ่งตนเอง

ผลการวิจัย พบว่า คำสอนของพุทธศาสนา เช่น การยึดหลักอปริหานิยธรรม 7 อริยมรรคองค์แปด สามารถทำให้ชาวบ้านที่ยึดถือปฏิบัตินั้นรู้จักดำรงชีพใช้ชีวิตอย่างมีค่า ไม่เชื่อเรื่อง โชคชะตา รู้จักลดละ ประหยัด กินน้อยใช้น้อย ขยันทำงานให้มาก และยังพบอีกว่าชุมชนที่ยึดเอาศีลมาเป็นหลักในการพัฒนาคนในชุมชนศิระะอโศก ทำให้วิถีการปฏิบัติในการดำรงชีพอย่างเรียบง่าย สมถะ สงบ ขยัน อ่อนน้อม ไม่โลภ ไม่มีการแก่งแย่งชิงดีชิงเด่น ซึ่งสามารถทำให้ชุมชนพึ่งตนเองได้

สุชาติ เกตยา (2542) วิจัยเรื่อง *การพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจของชุมชน: ศึกษาเฉพาะกรณีชุมชนในเขตอำเภอโพทะเล จังหวัดพิจิตร*

ผลการวิจัย พบว่า การทำเกษตรผสมผสาน การมีที่ดินทำกิน มีน้ำเพื่อการเกษตร เป็นสิ่งที่ทำให้ชุมชนมีความประหยัดและขยันสามารถพึ่งตนเองทางเศรษฐกิจได้ และยังพบอีกว่า ต้นทุนการผลิตสูง ราคาผลผลิตลดต่ำ ศัตรูพืช ภัยธรรมชาติและสินค้าราคาแพง เป็นปัญหาอุปสรรคของการทำมาหากินและครองชีพ

วิชากร เค้นเหมือนวงศ์ (2543) วิจัยเรื่อง *พลวัตการมีส่วนร่วมของประชาชนในการพัฒนาชุมชนเพื่อพึ่งตนเอง* ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้าน 2 แห่งใน อำเภอจตุรัส จังหวัดชัยภูมิ เป็นการศึกษาเปรียบเทียบปัจจัยและเงื่อนไขที่ทำให้ชุมชนประสบความสำเร็จหรือล้มเหลว การปรับตัวเองไปในแนวทางพึ่งตนเอง

ผลการวิจัย พบว่า ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ เพราะได้มีผู้นำชุมชนที่มีความรู้ความสามารถ เสียสละ มีคุณธรรม มีวิสัยทัศน์ และเป็นแกนนำร่วมกับชาวบ้านเพื่อแก้ไขปัญหาของชุมชน เช่น ปัญหาแหล่งน้ำ ปัญหาเกี่ยวกับหนี้ของชาวบ้าน โดยอาศัย

การรวมกลุ่มกันจัดตั้งเป็นองค์กรประชาชน ซึ่งมีการร่วมคิด ร่วมปรึกษา ร่วมทำ ร่วมแก้ปัญหา ร่วมกันระหว่างผู้นำกับชาวบ้าน จนในปัจจุบันทำให้ชาวบ้านเกิดจิตสำนึกในการทำงานสาธารณะและร่วมดำเนินการต่าง ๆ และยังพบอีกว่า ปัจจัยภายนอกมีส่วนสนับสนุนให้ชุมชนพึ่งตนเองได้ คือ รัฐบาล ระบบตลาด การเมือง

ทรงจิต พูลลาภ (2544) วิจัยเรื่อง ศักยภาพและสถานภาพของภูมิปัญญาไทย เพื่อสืบสานการพัฒนาชุมชนให้เข้มแข็งและยั่งยืน

สังคมไทยมีวิถีชีวิตที่สงบสุขร่มเย็นมายาวนานหลายร้อยปี แสดงให้เห็นถึงความเข้มแข็งและยั่งยืนของชุมชนในสังคมไทย ซึ่งมีระบบครอบครัว เครือญาติที่เหนียวแน่น อยู่รวมกันเป็นชุมชนที่พึ่งตนเอง และมีการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยกัน ทำมาหากินเป็นทั้งหน่วยผลิตและหน่วยบริโภค โดยมีบูรณาการที่พอเพียงพอตัวอย่างสมบูรณ์สมดุลดำรงอยู่ และสืบสานกันมาด้วยความเป็นวิถีไทย ที่อยู่บนพื้นฐานของภูมิปัญญาไทย

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาศักยภาพ และสถานภาพของภูมิปัญญาไทยในชุมชนท้องถิ่นต่าง ๆ เพื่อให้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น และให้ผู้เป็นเจ้าของภูมิปัญญาได้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน เกิดการประสานเครือข่ายด้านภูมิปัญญาไทย ที่สามารถพัฒนาเป็นศูนย์ข้อมูล และศูนย์ประสานงาน การพัฒนาผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาไทย และเกิดกระบวนการเรียนรู้และสนับสนุนให้นำภูมิปัญญาไทยมาดำเนินการผลิตผลิตภัณฑ์ของชุมชนท้องถิ่นหรือของพื้นบ้านสืบสานสู่สากลต่อไป

ในการศึกษาฯ ครั้งนี้ ผู้วิจัยได้จัดแบ่งสาขาของภูมิปัญญาไทยเป็น 6 สาขา คือ

1. สาขาเกษตร อาหาร และโภชนาการ
2. สาขาหัตถกรรม อุตสาหกรรมครัวเรือน และผ้าไทย
3. สาขาแพทย์แผนไทย และสมุนไพร
4. สาขาเศรษฐกิจชุมชน กองทุนชุมชน องค์กรชุมชน และสวัสดิการชุมชน
5. สาขาศิลปวัฒนธรรมชุมชน ประเพณี
6. สาขาการจัดการการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ

ผลการวิจัย ได้นำเสนอข้อมูลสถานภาพ และศักยภาพภูมิปัญญาไทยของท้องถิ่นต่าง ๆ ในระดับอำเภอ หรือกิ่งอำเภอ พร้อมเสนอภูมิทัศน์ของแต่ละจังหวัดและข้อมูล

ทั่วไปของแต่ละอำเภอเกี่ยวกับคุณภาพชีวิต พื้นที่ ประชากร คริวเรือน เขตการปกครอง จำนวนเทศบาล อบต. และจำนวนหมู่บ้าน สถานภาพ และศักยภาพของภูมิปัญญาไทยทั้ง 6 สาขา พบว่าทุกชุมชนท้องถิ่นมีภูมิปัญญาพื้นบ้าน ในการผลิตปัจจัยการดำรงชีพอย่างเพียงพอ และมีหลายผลิตภัณฑ์จากภูมิปัญญาไทยที่สามารถพัฒนากระบวนการผลิตจนมีคุณภาพเป็นผลิตภัณฑ์สินค้าระดับชาติ และนานาชาติ นอกจากภูมิปัญญาไทยได้สร้างปัจจัยพื้นฐานของการดำเนินวิถีชีวิตในชุมชนท้องถิ่น แล้วยังสามารถผลิตเป็นสินค้าเพื่อยกระดับมาตรฐานการครองชีพ คุณภาพชีวิต และเศรษฐกิจชุมชนให้สูงขึ้น

ปัจจัยสำคัญของการนำไปสู่ความยั่งยืน คือ การพัฒนาที่ไม่ทำให้ความสามารถในการผลิตของประชาชนรุ่นต่อไปลดลง โดยทรัพย์สินทุนทั้ง 4 ประเภท จะต้องอยู่คงที่หรือเพิ่มขึ้น แนวทางที่จะนำไปสู่ความยั่งยืน ได้แก่

1. การใช้กลไกตลาด เป็นการเก็บค่าใช้ทรัพยากรอันจะเป็นการส่งเสริมให้มีการจัดการในการใช้ทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ เช่น การเก็บค่าบริการเข้าชมอุทยานแห่งชาติเป็นการเพิ่มรายได้ให้แก่รัฐบาลและนำไปใช้เพื่อการจัดการทรัพยากรดังกล่าวให้ดีขึ้น เช่น การกำจัดขยะหรือของเสียดังกล่าวเพื่อให้เป็นไปตามมาตรฐานสิ่งแวดล้อม
2. การสร้างตลาด เนื่องจากมีปริมาณทรัพยากรไม่สอดคล้องกับความต้องการ รัฐบาลจึงต้องเข้ามาแทรกแซง โดยการสร้างตลาดขึ้นเพื่อให้การจัดสรรทรัพยากรมีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น การให้เอกชนเข้ามามีบทบาทมากขึ้นในการจัดการทรัพยากรธรรมชาติ
3. การใช้กฎหมายสิ่งแวดล้อม เป็นการออกกฎหมาย กฏระเบียบเกี่ยวกับสิ่งแวดล้อม เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมอย่างดี การใช้กฎหมายสิ่งแวดล้อมจะเป็นผลดีก็ต่อเมื่อมีแหล่งก่อให้เกิดปัญหามลภาวะอยู่จำนวนน้อย และการควบคุมและกำหนดบทลงโทษจะต้องเป็นไปอย่างยุติธรรม
4. การใช้พลังประชาชน เป็นการมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อจัดการปัญหาสิ่งแวดล้อม ซึ่งประชาชนควรมีส่วนร่วมทุกขั้นตอนของการจัดการสิ่งแวดล้อม โดยอาศัยความร่วมมือระหว่างหน่วยงานของรัฐ องค์กรพัฒนาเอกชนและประชาชนในชุมชน